

## KOLLEKTÍV INDIVIDUALIZMUS Egyéni határok és közösségiség a posztmodern korban

[DOI 10.35402/kek.2021.4.2](https://doi.org/10.35402/kek.2021.4.2)

### Absztrakt

Írásomban individualizmus és közösségiség kapcsolatát vizsgálom. Az emberi lét e két végletes perspektívája közötti kölcsönös egymásra hatás elemzésére törekszem. Érvelésemben önszerveződő kisközösségek értékrendkutatása során nyert tapasztalatokra támaszkodom. Meggyőződésem, hogy egyén és közösség nem egymással ellentétes, egymást kizáró fogalmak, hanem kölcsönös egymásrautaltságban formálódó jelenségek. A teljes magányban, hermetikus izoláltságban felnövekvő egyén társadalmi paradoxon. Bár az egyént a közösséghez fűző szálak eltérő erősségűek lehetnek, a közösség mindig otthagyja kézjegyét az egyén cselekedetein, gondolkodásmódján. Egyén és közösség kapcsolatrendszerében ezért kimutathatók olyan általános jellemzők, amelyek konstans adottságként vannak jelen, és a közösségi lét posztmodern vonásaiként azonosíthatók. Tanulmányomban ezeket a közös jellemzőket igyekszem áttekinteni.

Kulcsszavak: értékrend, közösségiség, individualizmus, posztmodern, objektivitás

### Abstract

This paper will examine the relationship between individualism and communality. In order to analyze the mutual interplay between these two extremes of human existence, I draw on the experience gained during my fieldwork among self-organized communities. In my view, individual and community are by no means contradictory concepts, but segments of life forged in mutual interdependence. Therefore, the idea of an individual growing up in complete solitude or in hermetic isolation is a social paradox. Although the threads that bind individuals and communities together may be of different strengths, the community always leaves its mark on the individual's actions and way of thinking. In the relationship between individual and community, therefore, certain general characteristics can be detected as constants. These features can also be

identified as facets of community existence of the postmodern age. In my study, I will try to outline these common features.

Keywords: value system, communality, individualism, postmodernity, objectivity

Egyén és közösség kapcsolatának vizsgálata, a kettejük bonyolult viszonyrendszerét meghatározó mechanizmusok felfejtése kutatói érdeklődésem már régóta hangsúlyos területe. Kulturális antropológusként közel tíz éve tanulmányozom önszerveződő kisközösségek értékrendjét, identitáspolitikai törekvéseit, a problémákat, amelyekkel mindennapi útkeresésük során szembesülniük kell. Tanulmányomban elsősorban arra törekszem, hogy *pilot study*-ként értelmezett kutatásaim szerteágazó tapasztalatát összefoglaljam, rendszerezem – a teljesség igénye nélkül.

Írásomban individualizmus és közösségiség kapcsolatát vizsgálom. Az emberi lét e két végletes perspektívája közötti kölcsönös egymásra hatás elemzésére törekszem. Érvelésemben önszerveződő kisközösségek értékrendkutatása során nyert tapasztalatokra támaszkodom. Hipotézisem szerint egyén és közösség nem egymással ellentétes, egymást kizáró fogalmak, hanem kölcsönös egymásrautaltságban formálódó jelenségek. Meglátásom, hogy a teljes magányban, hermetikus izoláltságban felnövekvő egyén társadalmi paradoxon. Bár az egyént a közösséghez fűző szálak eltérő erősségűek lehetnek, a közösség mindig otthagyja kézjegyét az egyén cselekedetein, gondolkodásmódján.

Írásom első részében a posztmodern fordulat általános módszertani következményeinek bemutatására vállalkozom, különös hangsúllyal az individualizmus eredményezte szubjektív látásmód szerepére. Ezt követően a kisközösségek felemelkedésének folyamatát vizsgálom, szem előtt tartva a térbeliség fogalmában bekövetkezett változásokat. A kisközösségek kohéziós ereje a tagjaik által vallott értékrenden keresztül mutatkozik meg leginkább. Kettejük kapcsolatrendszerének feltárása azonban komoly kihívást jelent a kutatás empirikus szintjén. Hosszútávú vizsgálataim igazolták, hogy egyéni

értékrend és közösségiség számos olyan metszéspontban találkozik egymással, amelyek általánosan megragadható jellegzetességekben öltetnek testet. Hogy ezeket a sajátosságokat bemutassam, írástomat önszerveződő kisközösségek tagjaival készített interjúk elemzésével zárom. Antropológiám a *jelen* antropológiája: bár merítek korábbi kutatások eredményeiből, nem törekszem a közösség fogalmának történeti-összehasonlító bemutatására. Ez utóbbi egy önálló és nagyobb lélegzetvételű tanulmány tárgya lehetne.

Mondanivalóm két pilléren nyugszik. Kiindulópontom az a meggyőződés, hogy a posztmodern nem egyszerűen csak a művészetek és a társadalomtudományi gondolkodás területén bekövetkezett fordulat, hanem olyan radikális történelmi változások rendszere, amely a mindennapi életmód és gondolkodás átalakulását hozta. Ezek a változások sok esetben szinte minden történelmi előzmény nélkül léptek színre és váltak a kor meghatározó jellemzőivé. A törésvonalat olyan események sorozata jelzi, mint az internet megjelenése, a transznacionalizmus térhódítása, az egyre fokozódó ökológiai válság kiváltotta kiútkeresés, a nemzetközi turizmus területén tapasztalható robbanás, az egyéni életutak szerkezeti átalakulása, a háborúk és a világválságok új arca, de ide sorolható akár a *crowdfunding*, a *transzhumanizmus*, vagy a kreatív városok megjelenése is.

Írásom másik fontos tartópillére az önszerveződő kisközösség fogalma. Önszerveződő kisközösség alatt valamilyen sajátos cél, valamilyen sajátos értékrend iránt elkötelezett közösséget értek, amelyen belül a tagok interpretációs stratégiái közös horizonton egyesülnek.<sup>1</sup> Valójában olyan mesterségesen létrehozott csoport, amelyet a tagok között kialakuló kölcsönösség érzete, illetve identitásuk kiteljesítésének közös motivációi tartanak mozgásban. Az individualizmus fogalmát a kollektívizmus ellentétéként, az egyénnek a közösségiség gondolatával szemben elfoglalt pozíciójaként értelmezem. Szubjektivitás alatt viszont az objektivitás eszméjével szemben megfogalmazódó hermeneutikai pozíciót értem. Az objektivitás-eszme a társadalomtudományi vizsgálódáson belül olyan módszertani

perspektíva, amely többnyire a valóság jelenségeinek számszerűsítésében, általános magyarázóelvek megfogalmazásában ölt testet. A szubjektivitás ezzel szemben az egyéni látásmód megnyilvánulása. Mint ilyen, a relativizmus forrása, végtelen formájában pedig a „fragmentálódás” előmozdítója. Míg egy individualista egyén számára nagyon is lehetséges a világ jelenségeinek általános magyarázó elvek mentén történő megragadása, addig a szubjektivitás általában sajátosan egyedi perspektívákban találja meg a valóság értelmezésének a lehetséges módozatait. A szubjektivitást ezért az individualizmusból eredeztettem, annak szélsőséges dimenziójaként definiálom.

### A kutatás során vizsgált közösségek

Az elmúlt évek terepmunkái során négy önszerveződő kisközösség értékrendjét tanulmányoztam. Olyan közösségeket, amelyek mind lokalitás, mind a tagok foglalkozása, életkora, iskolai végzettsége, családi állapota és az általuk követett életmódstratégiák vonatkozásában is alapvető eltéréseket mutatnak, és adott esetben saját határainkon belül is magasfokú diverzitással bírnak. A vizsgált közösségek tagjai között vannak nyugdíjasok és egyetemi hallgatók, bölcsesek mellett programozók, doktori diplomával rendelkezők mellett alacsonyabb iskolai végzettséggel bírók, családosok és egyedülállók.

Első terepmunkámat a Concordantia Carpatiensis tagjainak körében folytattam. A 2009-ben alakult közösség az urbánus sámaság női ágát képviseli. A csoport egyik legfőbb célkitűzésének a Kárpát-medence tudathálózatának harmonizálását tekinti, amelyet különféle technikák – konyhószer-tartás, vízszertartás, dobkészítés, családhangolás, illetve elvonulások – segítségével igyekszik megvalósítani. Bár a közösség összejöveteleire leginkább Budapesten, illetve más települések urbánus közegében kerül sor, a tagok igyekeznek minél többször találkozni a természetben is. A második közösség a *free tekno* szinte egyedüli magyarországi képviselője, a Davoria. Noha a csoport már a 2000-es évek eleje óta szervez bulikat, jelenlegi nevét azonban többszöri újjászerveződés után csak 2015-től viseli. Zenei tevékenységük is csak az utóbbi években kezdett igazán kiteljesedni. Az általuk képviselt zenei irányzat egyfajta experimentális, vágáns zene. A csoportnak állandó helye nincs, szerveződése alapvetően a Facebook oldalhoz kötődik. Sajátos terepet képvisel kutatásaim között egy debreceni kezdeményezés, a

1 A határok bizonytalansága, a polifon életutak gyakran kiszámíthatatlan röppályája miatt ugyanakkor nem beszélhetünk esetükben szigorúan vett „interpretációs közösségről”, ahogyan annak kritériumait Fish elméletében megfogalmazza (Fish 1980:335). Bár kétségtelen, hogy a tagok értelmezési stratégiái konvergálnak, és az idő előrehaladtával egyre koherensebb formát öltetnek.

Láthatatlan Iskola, amely működési sajátosságait tekintve a legközelebb áll az intézményi formához. A Láthatatlan Iskola valójában egy mentorprogram, amely átmeneti otthonban élő, tanulni vágyó gyerekek boldogulását segíti. A programban való részvétel mindenki számára önkéntes. Bár az iskola elsődleges célja a tanulás, az érettségire való felkészítés, programjuk azonban új barátságok kialakítását is elősegíti. Az utolsó általam kutatott közösség a Nyími Öko Közösség. Azáltal, hogy a nyímiek működése egy konkrét településhez kötődik, adottságaikban talán ők hasonlítanak leginkább a hagyományos értelemben vett közösségek típusához.<sup>2</sup> Céljuk egy ökológiai alapokon szerveződő kisközösség kialakítása, amely egy közösen birtokolt területen épülne majd ki.

A közösségek kiválasztásának elméleti hátterét Marcus többszinterű etnográfia koncepciója alkotta. Marcus a hagyományos terep átalakulásáról beszél, és a változásokat látva fogalmazza meg kutatói programját, amely a korábbi egyetlen helyszínhez kötődő kutatástól a többszinterű kutatás felé mutat (Marcus 1995). Elméletéből kiindulva a kisközösségek sajátosságait nem egyszerűen csak több terepen, de egyben több szintéren, egymástól eltérő minőségű közegekben vizsgálom. Meggyőződésem, hogy a kutatás hitelességét nem a vizsgált közösség száma, hanem a közösségek értékrendje közötti variabilitás mértéke határozza meg. Írásomnak ezért nem célja a Magyarországon élő önszerveződő kisközösségek enciklopédikus bemutatása (ez a feladat egyébként is meghaladta a számomra rendelkezésre álló erőforrásokat). Az eltérő közösségek elemzésén keresztül olyan általános vonások megragadására törekszem, amelyek segítségével a kultúra rendszerű értelmezése válik lehetővé.<sup>3</sup>

2 A lokalitás, a földrajzi meghatározottság mind a tradicionális társadalmak, mind pedig a posztmodern közösségek jellemzőit vizsgáló szerzők munkáiban kitüntetett szerepet kap. Nádasi Éva hagyományos közösségeket elemző írásában kiemeli, hogy a közösség legfontosabb ismérve területiális meghatározottsága, a „közös terület és lakóhely birtoklása, mely nélkül tényleges közösség ki sem alakulhat” (Nádasi 1987:68). Hasonlóan idealisztikus kép köszön vissza Delanty elemzésében is, aki a posztmodern közösségek újjászületésének lehetőségét a tér utáni vágyódásban, a tér ismételt birtokbavételében látja (Delanty 2010:158).

3 Bár a diverzitás tagadhatatlan, a kultúra végső soron mégis egy közösen birtokolt világgép lecsapódása. Ami fontos, hogy tudatosítsuk magunkban a vizsgált jelenségek kapcsolódásának szintjét, és az őket összekötő szálak erősségét (Heider 1997:69).

## Módszertani megfontolások

Az egyéni életvilág behatárolt régió. Nem az absztrakt kérdésfeltevések, nem a makroszintű folyamatok vagy a politikai-gazdasági döntéshozatal többváltozós világa, hanem az egyéni életút kérdéseire választ kereső individuum mozgástere, amelynek szervezőelve az értékrend. Az értékrend dinamikusan változó keretrendszer, amelyet az egyén és a szociokulturális környezet alkotóelemei közötti dialogicitás, az egyéni interpretáció kitüntetett szerepe, valamint az értékek változékonysága jellemez (Gyökér 2020:124). Mindezeket az értékrendbeli sajátosságokat az egyén magával viszi az általa választott kisközösségbe is. Hogy a közösségi lét dinamizmusát megragadjam, kutatásom során elsősorban kvalitatív módszertani eljárásokat alkalmaztam, amelyek a résztvevő megfigyelés, illetve a félig strukturált interjú gyakorlatát foglalták magukban.<sup>4</sup> A résztvevő módszer egyik vitathatatlan előnye, hogy feloldja a kutató tudományos énjéből fakadó idegenségérzetet, aki így a tanulmányozott közösség tagjai előtt hitelesebb színben jelenhet meg, a közösség tagjai számára pedig biztosítja annak lehetőségét, hogy a társadalomtudományi vizsgálódás perspektívája helyett a saját szemszögükből tárják fel mindennapi életüket (Katz 2015:138). Terepmunkám során rendszeres időközönként látogattam a különféle közösségi eseményeket, gyakran videokamerával is rögzítve a tagok, illetve az összejövetelek alkalmi résztvevői közötti interakciókat. A felvételek nemcsak a közösségek dinamikájának elemzéséhez, de a Concordantia esetében egy független dokumentumfilm (Földanya hangján 2018) megszületéséhez is hozzájárultak. Mivel a közösségek tagjai elsősorban gyakorlati kérdésekre keresik a választ, ezért a személyes motivációk és a helyi igények közötti összefüggések feltárására félig strukturált interjúk kapcsán nyílt nagyobb mozgástér. Elgondolásomban megerősített az a körülmény is, hogy az értékek sohasem tiszta,

4 A kvantitatív kutatások során alkalmazott kérdőívek hátránya, hogy gyakran olyan ösztársadalmi szintű jelenségekre kérdeznak rá, amelyek összetettségükből adódóan nélkülözik a személyes érintettséget, az egyéni életvilággal azonosulást (Clarke et al. 1999). A makrogazdasági folyamatok például teljességgel irrelevánsok egy sámánisztikus hagyományokat követő közösség kunyhószertartása, vagy egy *free technós* csapat *sound system* projektje szempontjából.

esszenciális formában, hanem *kölcsönviszonyok* egyedi kombinációiként tárulkoznak fel.<sup>5</sup>

Az értékrendbeli, világnézeti aspektusok mellett az élettörténeti vonatkozások is meghatározó részét alkották kutatásaimnak. Thomas és Znaniecki munkájából nyilvánvalóvá vált, hogy az egyén számára a társadalmi tények csakis az individuum szubjektív szűrőjén keresztül léteznek (Thomas – Znaniecki 1958). Johannes Fabian egészen odáig merészkedik, hogy kétségbe vonja „objektív” és „szubjektív” létezését, és helyette „interszubjektivitásról” beszél. A társadalmi élet különböző jelenségeit ezért inkább úgy kell értelmeznünk, mint az egyéni tudat és az objektív valóság közötti szakadatlan interakció eredményét (Fabian 2006:142). A közösségek tagjaival készített interjúkat a tematikus analízis Braun és Clark által kidolgozott módszerével elemeztem (Braun – Clark 2006). Hogy a beszámolókat tematikus csomópontjait azonosítsam, a szövegrészek tartalmi egységeit, visszatérő témáit kódokkal láttam el, amelyek lehetővé tették az elemzés során nyert összefüggések pontosabb behatárolását, a fogalmi háló finomítását. A hitelesség megőrzését az interjúk szó szerinti átvételén keresztül biztosítom. A „másik”, a kulturálisan idegen hangja megőrzésének záloga a „másik” beszámolójának egyidejűvé tétele, ahogy arra Johannes Fabian hívja fel a figyelmet (Fabian 2006:145). Megfosztva az antropológust hatalmi eszközétől, a „másik” hangja feletti uralmától, a reprezentáció így megőrizheti eredetiségét, és visszaadhatja az interjúalanyok jelenvalóságát.

## I. A posztmodern fordulat és általános módszertani következményei

A posztmodern mint eszméáramlat a modernitás által képviselt világszemlélet kritikai bírálata (Hicks 2011:6). A fordulat lényegét Lyotard a metanarratívákkal szemben megjelenő bizalmatlansággal magyarázza: a posztmodern valójában annak felismerése, hogy „a tudományos tudás egyfajta diskurzus” eredménye (Lyotard 1984:3). A posztmodern ezért megkérdőjelezi a szöveg státuszát és

5 A *kölcsönviszony* az egyén hermeneutikai törekvéseinek kifejeződése, az egyén és a szociokulturális valóság állandói közötti dialogikus kapcsolat. Az érték ezzel szemben a kölcsönviszonyok rendszeréből levezethető, származtatott kategória: kölcsönviszonyok egyedi mintázatba rendeződése (Gyökér 2020:128). Univerzálisan érvényes értékek megfogalmazása ezért paradoxon. Ez ugyanis azt feltételezné, hogy két különböző életvilág teljesen egymásra illeszthető.

újraolvasásra szólít fel. A szöveg többé már nem a szerzői tekintély által uralt tér, amelynek hatalmát a mögötte meghúzódó intézményrendszer szavatolja, hanem a valóságnak csupán egy lehetséges olvasata, amelynek létrejöttét sajátos történelmi körülmények tették lehetővé. A diskurzus hatalmának a megtörését a dekonstrukció posztmodern gyakorlata jelentheti. A Derrida által javasolt megoldás célja a szöveg státuszának a rehabilitációja az elnyomott olvasatok felszabadításán keresztül. A dekonstrukció valójában a strukturalizmus bírálata, véli Norris, amely az általános magyarázóelvek uralma ellen mozgósít.<sup>6</sup> Mivel az irodalmi szövegek értelmezése mindig új kódok elsajátításával jár együtt, ezért a megértés semmiképp sem tekinthető egy univerzális nyelvtan következményének (Norris 2002:3). Sajátos körülmény ugyanakkor, hogy bár a posztmodern kort a metanarratívákkal szembeni lázadás hatja át, az irányzat nem tagadja az általános magyarázóelvek létjogosultságát. Derrida valójában a hatalom homogenizációs törekvései ellen szólal fel, amelyet az elnyomott olvasatok felszabadításán keresztül vél leküzdhetőnek. Szerinte csak így oldható fel az egyneműsítés fenyegető veszélye, amely „egy lényegileg mindig gyarmati szuverenitás által ránk kényszerített egynyelvűség, mely a nyelveket elfojtóan és elfojthatatlanul az Egyre, vagyis a homogenitás hegemoniájára igyekszik redukálni” (Derrida 1997:61).

A tudáselőállítás hatalmi dimenzióinak felismerése a szubjektív álláspont felértékelődését vonja maga után, amelynek episztemológiai következményei mélyrehatóak. Megszilárdul az a nézet, hogy a világ objektív megismerése valójában illúzió, a tudomány szerepe pedig nem más, mint a domináns társadalmi csoportok érdekeinek kiszolgálása (Spiro 1996:759). A tudományos megismerést érintő szkepticizmus a terepmunkát végző kutató személye kapcsán is megmutatkozik. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy a kutató képes-e hitelesen integrálni megfigyelése eredményeit a kutatott jelenségekről készült beszámolójába. Isaac Reed meglátása, hogy a kutatás folyamatát feloldhatatlan ellentmondás árnyékolja be. A megismerés a terepen hermeneutikai paradoxonba ütközik, amely a kutató és vizsgálata tárgya által képviselt életvilág különbözőségeiből adódik (Reed 2010:22-23).

6 A strukturalizmus ellentmondása, hogy ha elfogadjuk egy-egy magyarázóelv univerzális érvényét, akkor a különféle jelentésváltozatok ugyanazon mélystruktúra alakváltozataivá egyszerűsödnek, ami azonban a valóság jelenségeinek homogenizációjához vezet.

A posztmodern kritika másik fontos kérdése a reprezentációs válság problematikája. Rorty bírálja a korrespondencia-elmélet azon nézetét, amely a megfigyelő és a vizsgálódás tárgyát képező jelenség függetlenségét hangsúlyozza. Meglátása, hogy az emberi tudat valójában elválaszthatatlan az általa létrehozott reprezentációk világától, a filozófiatudomány pedig semmiképp sem tekinthető a megismerés egyedül hiteles forrásának (Rorty 1979). A reprezentáció természetét kutatva Mitchell is hasonló következtetésre jut (Mitchell 1984). Egyfelől kiemeli, hogy a mentális képek és a világ jelenségei között ontológiai összefüggést posztuláló reprezentációs modell elfogult az egyéni látásmóddal szemben, azt önkényesen a tudás kizárólagos forrásának tekinti. Ugyanakkor elismeri, hogy a valóság megismerése kizárólag az egyéni tapasztalás mentén haladhat.<sup>7</sup>

### A szubjektivitás-eszme veszélyei

A kulturális antropológia úgy tűnik, a 22-es csapdájába kerül. Egyfelől világossá válik, hogy a szubjektivitás teljes kizárása az antropológiai vizsgálódás során képtelen vállalkozás. Egy emberi kultúrákkal foglalkozó tudományág nem kerülheti meg a kutató sajátos világlátásából adódó nézőpont egységét, annak érzelmi, politikai, morális és elméleti implikációit. Ha így tenne, az vagy a kutató teljes fizikai megsemmisülését, vagy pedig rendkívül szegényes kutatói beszámolókat létrejöttét eredményezné (Duranti 1997:85-86). A túlhajszolt individualizmus, azaz a szélsőségesen szubjektív nézőpont megjelenése ugyanakkor ellehetetleníti a kultúra mint rendszer értelmezését. Több kutató úgy véli, hogy az individualizmus következtében a kulturális antropológia széthullik, a tudományág pedig feloldódik a partikuláris jelenségek végtelen láncolatában.<sup>8</sup> A probléma különösen érzékletes formát ölt a kulturális „mátság” posztmodern kritikája kapcsán. Mivel a valóság értelmezése szinte végtelen számú perspektívából lehetséges, ezért objektív,

általánosan érvényes álláspont nem létezik, a „másik”, a kulturálisan idegen megismerése pedig lehetetlen vállalkozás. Roy D’Andrade szerint a tudományág alapjait ért posztmodern kritika célja, hogy az antropológiát, mint a világ objektív modelljén nyugvó tudományt morális tudománnyá alakítsa át. Ennek veszélye D’Andrade szerint abban áll, hogy míg az objektív kutatói módszer magáról a jelenségről közvetít ismereteket, addig a morális modell végső célja „jó” és „rossz” azonosítása. Az objektív beszámoló D’Andrade szerint azonban nem feltétlenül kell, hogy értékítéletmentes legyen, és az általános elvek megfogalmazását szem előtt tartó kutatói attitűd sem kell kizárja annak lehetőségét, hogy mások szubjektív életvilágát tanulmányozzuk. Az objektivitás iránti elköteleződés sokkal inkább arra utal, hogy valamely leírás mennyire képes információkkal szolgálni az általa vizsgált társadalmi jelenségről (D’Andrade 1995).

Az individualizmus problematikája az értékrendkutatások területén is felbukkan. Hofstede értékrend-elmélete a kultúrát hat dimenzió mentén vizsgálja, amelyek közül a harmadik individualizmus és kollektívizmus kapcsolatát elemzi, és az egyén társadalmi integráltságának mértékét igyekszik felmérni. Míg az individualista kultúrákon belül az egyének közötti kapcsolatok gyengék, és a közösség határai legfeljebb a közvetlen családig terjednek, addig a kollektivistákultúrákra erősebb társadalmi kötelek jellemzők. Az ilyen kultúrákban a nagycsaládi modellel is gyakrabban találkozunk. A családi kötelek fonta védőháló ugyanakkor nemcsak oltalmul szolgál, de egyfajta lojalitást is megkövetel az egyéntől, miközben határozott vonalat húz a „saját”, és a „másik” csoport közé (Hofstede 2011:17). Bár a Hofstede-modell látszólag nyitottan mutatkozik az átmenetek irányába, ám azáltal, hogy az individualizmus és kollektívizmus jelenségét a személyiség gravitációs mezején belül helyezi el, a csoportot gyakorlatilag megfosztja a létezés lehetőségétől. A társadalmi valóság Hofstede értékelméletében az individuum drámájává egyszerűsödik.

Bár az objektivitás igényével fellépő beszámoló gyakran a valóság kisajátítására törekednek, és az általuk képviselt hatalmi pozíción keresztül hozzájárulhatnak a rivális olvasatok elnyomásához,<sup>9</sup> a

7 A látszólagos ellentmondás alapja valójában a metanarratívák működési elvéből adódó torzítás, amely egy látszólag egyetemes alappal rendelkező tapasztalatot tesz meg minden tudás forrásának, miközben érzékenyen egyensúlyoz a társadalom hatalmi erővonalai mentén.

8 Patricia Greenfield szerint, ha a kulturális antropológia lemond az általános törvényszerűségekről és a kultúra mélystruktúráinak megértéséről, akkor egzotikus szokások gyűjteményévé, vagy „egyszerű” irodalommá egyszerűsödik (Greenfield 2000:573).

9 A diskurzus könnyen a kizsákmányolás eszközévé válhat, ahogyan az orientalizmus esetében is megfigyelhető. A Közel-Keletről folyó diskurzus nemcsak a tudáselőállítás, de a térség politikai-társadalmi-ideológiai megteremtésének is része, és mint ilyen, a kulturális elnyomás eszköze (Said 1994).

túláltalánosítás ellensúlyozása nem feltétlenül csak narratív etnográfiai írás, vagy egy-egy élettörténetben való elmerülés által valósítható meg, ahogyan azt Abu-Lughod véli (Abu-Lughod 1991:475). Ha tudjuk, hogy minden leírás magában hordozza az etnocentrizmus veszélyét, és ez a szöveg alapvető adottságaként körvonalazódik, akkor az általános alapelvek megfogalmazásának veszélye túlteoretizáltnak tűnhet. A diskurzus hatalmának ellensúlyozása ugyan releváns küldetés, ám partikuláris jelenségek bemutatása általános következtetések megtétele nélkül csak puszta leírás, amely nélkülözi a teoretikai mélységet, és nem ad lehetőséget arra, hogy a kultúra tényleges működéséhez hozzáférközzünk.

### Individualizmus mint paradoxon

Az individuum az egyén önmagáról vallott nézeteinek, valamint a külvilág egyénről alkotott ítéleteinek eredője. Nem a szociokulturális valóságból kiszakított, önálló létező, hanem a valóság folyamatainak szerves része, ám annak csak egy dimenziója. Létezését beágyazottság, kölcsönösség és függőség jellemzi (Boyes-Watson 2005:362). Vajon egyedinek tekinthető-e az individuum? Egybeesnek-e az önmaga kiteljesedését kereső egyén és társadalmi leképeződésének határai? A társadalmi valóságnak számos olyan perspektívája létezik, amelyen belül az individuum elveszítheti integritását, egyediségét. Az állam egységesítő törekvéseinek, illetve a szociológiai tudomány kérdőíves felméréseinek perspektívájából vizsgálva a kérdést, az „egyedi” fogalma feloldódni látszik az általános kategóriák összegző megállapításaiban. A genetika az öröklődés szempontjából tekint az emberre, aki nem más, mint kódolt információk személytelen hordozója. Genetikai értelemben gyakorlatilag minden ember azonos, hisz a DNS ugyanazokból a vegyi építőkövekből szerveződik.

Az individualizmus egyoldalú felértékelése több szerző szerint is a valóság torz értelmezéséhez vezet. Francis Hsu meggyőződése, hogy az emberi lét alapja a másoktól való függés, amely nélkül sem törvények, sem művészetek, de még csak nyelv sem létezhetne (Hsu 1961:219-225). Egyén és közösség ellentmondásos kapcsolata a kultúra más területeire is kihat. Maurice Halbwachs a kollektív emlékezet problematikáját vizsgálva felteszi a kérdést, hogy beszélhetünk-e egyáltalán egyéni emlékezetéről? Halbwachs meggyőződése, hogy az ember még teljes magányában sem tud megszabadulni azoktól az

emlékképektől, amelyekre a csoport tagjaként tesz szert. Az emlékezet tehát kollektív produktum, annak ellenére, hogy mindig az egyén az, aki valójában emlékezik (Halbwachs 1980). Az individualizmus túlhangsúlyozása Carr szerint is csapdahelyzetet rejt magában. A történész szerepének egyoldalú felnagyítása ugyanis azt a látszatot keltheti, hogy objektív történelem valójában nem is létezik. A társadalom és az egyén elsőségének dilemmája Carr szerint eldönthetetlen. Másfelől a társadalomtól független egyén feltételezése is értelmetlen, mivel az egyén gondolkodását a nyelv és az őt körülvevő szociokulturális környezet közösen formálja (Carr 1961).

Bár a pszichológiatudomány alapvetően az individuum belső folyamataira koncentrálna, vizsgálódásai során mégsem tekinthet el teljesen a társadalmi környezet felől érkező hatások elemzésétől. Skinner megállapítása, hogy a társadalmi lét elengedhetetlen feltétele az emberré válás folyamatának. Az egyént körülvevő szociokulturális környezet – a nyelvi képességek kialakulása mellett – jelentős mértékben megkönnyíti a helyes viselkedés, és a fennmaradáshoz nélkülözhetetlen technikák elsajátítását. Az egyénnek nem kell ugyanis felfedeznie saját maga számára a különböző viselkedésmódokat, hanem közvetlenül szüleitől kapja örökölni azokat. Skinner szerint a nyugati kultúra az individualizmus elvtelen éltetése közben megfedkeznek arról a körülményről, hogy a személyes szabadság olyan megtestesítői, mint Robinson Crusoe és Henry David Thoreau, egykor maguk is a társadalom tagjai voltak: Robinson Crusoe csak új élethelyzetbe kerül, amikor hajótörést szenved, Thoreau pedig önkéntes száműzetésbe vonulva lép ki a társadalomból, amikor a Walden-tó partján keres menedéket (Skinner 1973).

### Elköteleződés mint kiteljesedés

Individualizmus és kollektívizmus jelenségét történeti távlataiban vizsgálva azt látjuk, hogy a magányos, öntörvényű, a társadalmon kívül álló egyén alakja idegen a primitív kultúrák társadalmi gyakorlatától.<sup>10</sup> Azáltal, hogy az individuum jelentőségét

10 A törzs tagjai mindig csak törzsi keretek között tudták önmagukat realizálni. Számos kultúrában létezett ugyan a száműzetés gyakorlata, amelyet általában valamilyen főbenjáró bűnért, például gyilkosságért, szabhattak ki, a száműzetés letelte után azonban a bűnös kérhette visszafogadását a törzsbe, ahogy arról Hoebel számol be a csejének jogrendszerét elemző írásában (Hoebel 1954:158).

egyoldalúan felértékeli, a kapitalizmus és a piacgazdaság logikája igyekszik elfeledtetni a közösségiség korábban meghatározó gyakorlatát. Frankfurt az archaikus ember gondolkodásmódját vizsgálva arra a felismerésre jut, hogy azt erőteljes érzelmi viszonyulás, a látható és a láthatatlan egységben elgondolása jellemezte. Az archaikus világrétegben belül ember és természet nem egymás ellentétei, hanem egymást kölcsönösen kiegészítő entitások: az ember a társadalom része, aki a természeti közegbe ágyazódva kozmikus események várományosa (Frankfurt 1946:4-11). A Zúñik évszázadokon át tartó szertartásrendje, a napfordulók köré szerveződő ünnepek szintén a természetfeletti erők és a földi történések megbonthatatlan egységét hangsúlyozták. A közösség elsődlegessége talán a személyes vallási élet terén a legszembetűnőbb. A vallási élet szinte kizárólag a csoportos rituálék alkalmával nyilatkozott meg, míg a hit személyes mozzanatai szegényes képet mutattak (Bunzel 1929-30:544).

A közösségiség mint formáló erő valójában nemcsak a hagyományos kultúrák, de a posztmodern kor társadalmi közegére is jellemző sajátosság. Olyan jelenség, amely alapvető mozgósítóerővel bír. Ha elfogadjuk Csányi Vilmos érvelését, miszerint az emberi faj történetében a tárgyszeretet és a kommunikációs kényszer mellett a szociális vonzódás is lényegi tényezőként van jelen (Csányi 1994), akkor az individualizmus korszaka után lehetséges a visszatérés a közösségiség gyakorlatához azonos értékeket valló egyének kreatív önszerveződésén keresztül.

Individualizmus és közösségiség egysége három mozzanatban mutatkozik meg leginkább. Mivel a közösséghez önként csatlakozó egyének elsődleges motivációja ugyanaz, ezért a közeg ösztönzőereje összeadódik, és az egyéni kiteljesedés hajtóerejévé válik.<sup>11</sup> További jellegzetesség, hogy miközben a közösség sajátosan egyedi értékrendet hoz létre, annak hatása csak bizonyos értékrendmintázaton belül érvényesül. Ez a körülmény ugyanakkor az egyéni orientációk kibontakozásának szabadabb

11 Meglelni a kiteljesedés ideális közegét, amelyen belül az egyéni motivációk és a közösségi célok összhangra lelnek: ez a szándék minden interjúalanyom alapvető célja. Természetesen számos további körülmény is árnyalhatja az *elsődleges* motivációt. A Láthatatlan Iskola alapításának szándéka mögött a kalandvágy, a „belesodródás” érzése, az önkéntesség gondolata, a hátrányos gyerekek megsegítése iránti elköteleződés, illetve a tanítás vágya szintén kimutatható.

lehetőségét kínálja az élet más területein.<sup>12</sup> Végül elmondhatjuk, hogy bár a közösség tagjai teljesen azonosulnak a közösségre jellemző értékrenddel, ez nem az értékek mechanikus elfogadásán, hanem a közösség tagjaival folytatott kölcsönös párbeszeden, és gyakorlati alapokon nyugvó tevékenységek kreatív kibontakoztatásán keresztül valósul meg.<sup>13</sup>

## II. Kisközösségek felemelkedése

A metanarratívák és az intézményesített tudás meggyengülése a perifériák felértékelődését eredményezi. Elmozdulás tapasztalható a populáris kultúra, azaz a másodlagos jelentések, és az exotikum, azaz a világháló transznacionális útján keresztül érkező alternatív magyarázatok felé.<sup>14</sup> A folyamatot a nemzetközi migráció fokozódása, az interkulturális kapcsolatok terén tapasztalható robbanásszerű növekedés, valamint a globális méreteket öltő turizmus jelensége csak tovább erősítik. A változások hatására a magaskultúra és a populáris kultúra közötti határ is kezd elmosódni. A populáris kultúra új tartalmakkal telítődik és az elit kultúrával azonos rangra emelkedik. „A posztmodern rehabilitálja a marginálist, integrálja az egzotikumot és számos olyan értéket kanalizál a társadalmi fősodorba, amelynek – az adott térség történeti-kulturális hagyományait tekintve – nincs relevanciája” (Gyökér 2016:3).

12 Arikán a polgári életben gyógymasszőrként dolgozik, a Davoria egyik alapító tagja, egy könyvkiadó munkatársa. A Láthatatlan Iskola vezetői szintén sokszínű pályán mozognak: van köztük informatikus, nyelvtanár, vállalkozó.

13 Mindaddig, amíg az értékek nem telítődnek a gyakorlati megvalósíthatóság igényével, mindaddig, amíg nem társulnak hozzájuk performatív aktusok, rituális cselekvésmódok, döntések, választások, amelyek az egyént önmaga és a külvilág előtt megerősítének, addig gyakorlatilag nem beszélhetünk másról, csak várakozásról, reményről, álmokról, sok esetben szofizmusról.

14 A 90-es évek posztstrukturalista kritikája – érdekes módon – ezzel szinte ellentétes folyamatként írja le a modernitás indukálta változásokat. Elméletükben a perifériák a társadalmi kirekesztettség, a jogfosztottság megtestesítői (Kovács 2007:7). A *communitas* érzése Featherstone szerint is eltűnőben van. A komplex társadalmak az összetartozás érzését a nemzeti ünnepek segítségével próbálják fenntartani, ám szándékuk sikere nagyon is kérdéses (Featherstone 2007:130).

A világháló transznacionális útján érkező globális tudás beépül a személyes tapasztalatba, amely kedvez a közösségi törekvések kibontakozásának. A posztmodern kor talán egyik legfontosabb fejleménye az önszerveződő kisközösségek létrehozásának egyre fokozódó igénye. Míg a hagyományos társadalmak esetében az egyén beleszületett a közösségbe, és többnyire az adott társadalmi-kulturális kényszerfeltételeken belül kereste boldogulását,<sup>15</sup> addig a posztmodern kor emberét a közösségépítés tudatos szándéka hajtja: közösségeket hoz létre, hogy megteremtse saját kibontakozásának lehetőségeit. A kisközösség, amennyiben az egyéni életút során megjelenik, úgy kitüntetett szerepre tesz szert. Csak egy önszerveződő közösség lehet képes ugyanis arra, hogy az általánosan megfogalmazódó célok mellett az egyéni önkifejezésnek, a személyiség kiteljesedésének is megfelelő terepet biztosítson. A posztmodern egyént korántsem az eredet nélküli realitások megjelenésének, vagy a tényeket összefogó logikai lánc megbomlásának lehetősége nyomasztja, ahogyan azt Baudrillard hiperrealitásról szőtt elméletében feltételezi (Baudrillard 1988), hanem a világtól és az egymástól való eltávolodás fenyegető veszélye. Fokozottan így van ez Magyarországon, ahol az állam egészen a rendszerváltás bekövetkeztéig következetesen elnyomta az alulról jövő kezdeményezéseket. „Magyarországon a szocialista-kommunista rezsim hivatalos kultúrpolitikája nem tűrte meg a másként gondolkodást, és kiszűrtette a közösség-szervezés lehetőségeit” – fogalmaz Farkas Judit egyik írásában (Farkas 2017:8).

A rendszerváltást követően a közép-európai régiót – így Magyarországot is – a korszakhalmozódás élménye hatja át. Noha a modernitás és a vele párhuzamosan kibontakozó posztmodern világkép az individualizmus megerősödését eredményezi, a folyamat később megfordul, és a kezdeti fellángolás kiábrándultságba csap át. Ami sokáig csak a Nyugat problémájának tűnt, megkésve bár, de a

15 Kivételek természetesen mindig is voltak, ahogyan azt Martin Guerre életútja is tanúsítja. Natalie Zemon Davis szín pompás tablója a 16. századi francia vidékről érzékletes példáját nyújtja egy olyan világnak, ahol a szülőfalu gravitációs vonzásán túl a személyes kalandvágy is meghatározó szerepre tehetett szert: „Biztosan tudjuk azonban, hogy Martin (egy francia paraszt fia Artigatból) átkelt a Pireneusokon Spanyolországba, megtanult kasztíliaiul, és végül Burgosban kötött ki, ahol inaként szolgált Francisco de Mendoza házában, a római katolikus egyház bíborosánál” (Davis 1999:31).

volt szocialista országokban is általános életérzésé válik.<sup>16</sup> A rendszerrel szemben érzett kiszolgáltatottság sokakat öntevékeny cselekvési formák irányába mozdít. Hogy az általa vallott értékrendet kibontakoztassa, a posztmodern egyén közösségek építésébe kezd. A folyamat egyszerűségét érzékletesen szemlélteti a Nyimi Öko Közösség egyik tagja:

*Régebben beleszületettek az emberek a közösségbe. Mi létrehozuk azt. (Zsonglőr)*

Mi a közösség? Emberek olyan csoportja, akik egy adott lokalitáson belül élnek mindennapi életüket, vagy inkább olyan alkalmi szerveződés, amelynek egyik jellegzetes találkozási „helye” a virtuális tér, fennmaradásának záloga pedig a közösség önmegerősítése rendszeres közösségi rítusok, internetes fórumok, vagy megosztás által?

A posztmodern kor a térbeli viszonyok átrendeződését hozza. Bár a globalizáció továbbra is napjaink egyik meghatározó folyamata, az univerzális minták egyeduralkodása korántsem töretlen. A 21. század a piacgazdaság egységesítő hatásának és a populáris kultúra elkülönülődésének feszültségére épül. A két dimenzió ugyan keveredik egymással, horizontjuk mégis teljesen más: míg az egyik globális, addig a másik elsősorban lokális szinten fejti ki hatását (McMichael 2004:XXVI). A folyamat eredményeként „a globális folyamatoknak kiszolgáltatott egyén közvetlen környezete felé fordul, sajátos életvilágot teremtve maga körül. A léptékváltás, a globális szinterről való visszalépés lokális kisközösségek születéséhez vezet, amelyek ugyan reflektálnak a globális szinten tapasztalható makrofolyamatokra, azonban egy saját maguk által kidolgozott értékrend alapján fogják össze a szétartó életutakat” (Gyökér 2016:3).

A posztmodern korban nemcsak a tér szerveződése, de az értékrend fogalma is átalakul. Az értékrend többé már nem szilárd *öntőforma*, hanem olyan dinamikusan változó keretrendszer, amelyet az egyén és a szociokulturális állandók közötti dialogicitás, az egyéni interpretáció kitüntetett szerepe, valamint a gyakorlati megfontolások elsődlegessége jellemez (Gyökér 2020:26). Az egyéni értékrendekben azonban töredezettségük ellenére is

16 Willette a technológiai fejlődés szülte „embertelen racionalizmus”-ban látja a korszakra jellemző általános szkepticizmus forrását (Willette 2012). Hicks szerint a posztmodern belengő kiábrándultság nem más, mint a modernitás válságjelenségei kiváltotta életérzés, amely a kapitalizmus, a piacgazdaság, és a tudományos világkép térhódítására vezethető vissza (Hicks 2011:249).



kimutathatók olyan hatóerők, amelyek a közösség általános jellemzőinek kialakulásához járulnak hozzá, és a közösségi lét posztmodern vonásaiként azonosíthatók. Esettanulmányomban ezeket a közös jellemzőket igyekszem áttekinteni.

### III. Kutatási beszámoló

Az értelmezés a lét ontológiai adottsága. A társadalmi valóság, a bennünket körülvevő szociokulturális környezet befolyásoló ereje megkérdülhetetlen. A „belevettség” állapota egyfajta kiszolgáltatottságot szül, amely az egyént a világ jelenségeinek szakadatlan értelmezésére sarkallja (Heidegger 2004:163). Fokozottan így van ez azoknál, akik nem az *önmagáért-való-lét* szűkös keretei között, hanem valamely kisközösség keretein belül képzelik el céljaik megvalósulását. Meglátásom, hogy az önmaga kiteljesedését kereső ember a kisközösség életvilága felé fordul. Csak itt, a közösség elfogadó közegébe merülve válik képessé arra, hogy az általa vallott értékeket a maguk teljességében kibontakoztassa. Bár az önszerveződő kisközösségek értékrendje individualizmus és közösségiség dialogikus viszonyában formálódik, a közösségekre jellemző sajátosan egyedi értékrend hatása csak bizonyos értékrendmintázaton belül érvényesül.

A kisközösség nem pusztán az egyéni értékrend meghatározó alkotóeleme, de a közösség tagjai által vallott értékek sajátos „vegülete” is, amelynek alapja az elfogadás. Ez az elfogadás csak egy olyan kiegyensúlyozott közösség keretei között érhető el, amelynek tagjait közös célok mozgatják. A kisközösség individualizmus és közösségiség egysége. Olyan kreatív milió, amelyben a közösség által vallott értékek iránti személyes elkötelezettség, valamint a közösség által birtokolt értékek egyénre gyakorolt integratív hatása egyszerre jutnak kifejeződésre. Ez az egymásban feloldódás valójában a posztmodern kor egyik alapvető sajátossága, amelynek alapja az értékek „választhatóságában” rejlik. A választhatóság alapja a személyes érintettség: az egyén nem pusztán az őt körülvevő szociokulturális környezet kényszerítő hatására, vagy a társadalmi követelményeknek való megfelelés okán köteleződik el bizonyos értékek – és ezzel egy bizonyos kisközösség – mellett, hanem személyes motivációi terelik egy bizonyos irányba.

Bár a kisközösség egyfajta felettes instancia, amely szabályozóerőként lép fel a tagok életében, befolyásolva őket az egyéni döntéshozatal és a

mindennapok rendjének kialakítása során, hatása bizonyos értelemben mégis behatárolt. Az egyén még a közösség tagjaként is töretlenül birtokolja az értelmezés jogát, interpretációs gyakorlatainak hatókörét pedig adott esetben kiterjeszti a közösség határain kívül eső területekre is.

Egyén és közösség kapcsolata ugyanakkor számos olyan általános jellemzővel bír, amely valamennyi kisközösség életében kimutatható. De vajon tehetünk-e általános kijelentéseket egy mindössze négy kisközösség vizsgálatát magában foglaló kutatás alapján? A célok és motivációk különbsége ellenére valamennyi közösségről elmondható, hogy mikroközösség, amely egy nagyon kicsi, mindössze négy-öt fős központi mag körül épül ki. A belső mag körül gyakran találunk ugyanakkor egy dinamikus változó, külső héjat: a közösség céljai, motivációi iránt elkötelezettek csoportját. Ők szinte állandó látogatói a Davoria és a Concordantia Carpatensis esetében a közösség összejöveteleinek, rendezvényeinek, illetve állandó munkaezőként vannak jelen a Láthatatlan Iskola életében. A külső héjat alkotó tagság méretei azonban szintén behatároltak, és csak ritkán lépik túl a 30-40 főt. A külső héjat a bizonytalanok, a közösséggel szimpatizálók csoportja övezi, akiket nehéz megkülönböztetni az érdeklődők alkalmi csoportjától. Még ennél is nehezebb esetükben számadattal szolgálni. Mindegyik általam tanulmányozott közösség fontos jellemzője, hogy önszerveződő kisközösség, amelynek tagjai közösségi keretek között keresik az egyéni kiteljesedés lehetőségeit. További közös vonás, hogy a motivációk, világnézeti megfontolások nem állnak meg egy-egy kisközösség határánál, hanem más csoportokban is kimutathatók.<sup>17</sup> A hasonló világképpel, értékrenddel rendelkező közösségek tudnak egymásról, figyelemmel kísérik egymás tevékenységét, gyakran együtt szerveznek közös eseményeket. A sámánnök csoportjának vezetője, Arikán, folyamatosan járja az országot, sámánisztikus rítusokat vezetve. Az összejövetelek résztvevői bár sokszínű közegekből érkeznek – lehetnek egy dobkör, egy meditációs kör, de akár egy jógcsoport tagjai is –, mégis hasonló világlátással, értékrenddel,

17 Az önszerveződő kisközösségek látszólagos egyedisége nem jelent hermetikus zárttságot. A globális méreteket öltő parasztozalmak napjainkban tapasztalható fellángolása például képes közös horizonton egyesíteni a földrajzilag egymástól hatalmas távolságokban élő, eltérő kulturális hagyományokkal rendelkező csoportok tagjait, közelítve azok gondolkodásmódját, a világ működéséről vallott nézeteit (McMichael 2008).

motivációkkal bírnak. A Davoria eseményeit rengeteg olyan érdeklődő is látogatja, aki nem feltétlenül híve a *free tekno* irányzatnak. A nyimiek környezet-tudatos csoportok sokaságával tartják a kapcsolatot, szüntelen merítve egymás tevékenységéből. 2021 júniusában szalmabála kitöltőfal építést szerveztek településükön, nem sokkal előtte a Karátsón Gábor Kör kötetét népszerűsítették, amely a Föld napja alkalmából jelent meg, de felkarolták a méhek és termelők megmentéséért indított polgári kezdeményezést is. A Láthatatlan Iskola egy humanitárius célokat szolgáló szervezetből, a Rotaract-ból nőtt ki. Motivációi szervesen illeszkednek a nemzetközi karitatív szervezetek által vallott célkitűzések gondolatosságába.

A következőkben értékrend és közösségiség kapcsolatában megjelenő újszerű vonások áttekintésére törekszem. Az általam azonosított hét vonás fontos jellemzője az átjárhatóság, a fogalmak között húzóódó határ porózussága. Az egyes vonások kölcsönösen áthatják egymást, több ponton is összefonódnak. Különválasztásuk ezért inkább csak a közösségek sokszínűségének, változékonyságának bemutatását célozza. A nyelv nem a valóság leírásának eszköze, hanem az emberi életmód, az ember által végrehajtott tevékenységek integráns része, ahogy Wittgenstein fogalmaz (Wittgenstein 2009:15e). A tudományos kategóriák ezért inkább csak „törekvések”, nem pedig valamilyen végső igazság megnyilvánulásai.

## 1. személyes kapcsolódás

A hagyományos, területi alapokon szerveződő közösségekkel szemben a posztmodern kor kisközösségeit már nem a hely, hanem a személyes kapcsolódás érzéki tapasztalata határozza meg. Élhetünk ugyanazon a környéken, látogathatjuk ugyanazt a közösségi kertet, ha hiányzik a személyes kapcsolódás érzése, nem beszélhetünk közösségről (McCold – Wachtel 1998:2). A közösség úgy jelenik meg előttünk, mint „a társadalmi kötelek egy bizonyos típusa, amelyet a kölcsönösség, a gondoskodás, a kapcsolódás, az identitás, a tudatosság és a mások iránti elköteleződés érzete jellemez” (Boyes-Watson 2005:362). Érzékletes formában jut kifejeződésre ez az érzés a Davoria esetében, ahol a személyes kapcsolódás tapasztalata a sajátos hangzásvilágnak, a szabadság fokozott érzésének, és az egyenlőség kifejeződésének ötvözte. Ezt az érzést a következőképpen próbálja visszaadni egyik interjúalanyom:

*Hangzásügyileg, az egész miliő igazából egy kicsit két másabb, mint a megszokott elektronikus zenei történések és rendezvények a városban. Valahol én is úgy gondolom, hogy szabadabb ez az egész dolog. [...] A másik az, hogy nem színpadról zenélünk. Az emberek mögött, vagy mellett állunk. Ott vagyunk velük egy szinten. Nem emeljük magunkat semmilyen piederasztátra. (KR)*

A személyes kötelek és a közösségiség megerősítésének igénye a „sámánok” esetében is előtérbe kerül. Itt azonban már nemcsak egyszerű jelenlétről van szó, hanem egymás spirituális mélységének a megtapasztalásáról, a személyes kötelek elmélyítéséről, amelynek sajátos teret a kunyhószertartás rítusa nyújt:

*Annak ellenére, hogy nem beszélgetés zajlik a kunyhóban, de imák történnek, mindenki beszél magáról. És egyszerűen átjön az, hogy ki az a másik. Halljuk a másiknak a problémáit, a nehézségeit. Halljuk a fohászait. [...] És azáltal, hogy rálátunk, belelátunk a másik nehézségeibe, az életébe, a kihívásaiba, akkor valahogy közelebb kerül hozzánk a másik. És amikor együtt részünk volt egy kunyhózásban, egy bensőséges szertartásban, akkor onnét kezdve egyszerűen egymás testvéreivé válunk. (Arikán)*

A csoport egy másik tagja hasonló dimenziókat emel ki interjújában, amikor a közösséghez csatlakozás döntéséről kérdezem:

*Itt találtam meg azt a kapcsolatot ebben az örök körforgásban, hogy egyik vagyunk, hogy minden a testvérem, hogy egyenrangúak vagyunk, egy rendszer részei vagyunk. Nem kisebb, nem nagyobb, hanem egész egyszerűen mindenki a saját helyén tökéletes. Ez a fajta felfogás az, ami tetszett. (SzI)*

A formális betagozódáson túlmutató kölcsönösség, a másik iránti elköteleződés elve a Nyimi Öko Közösség tagjainak gondolkodásmódjában is jelen van:

*Amikor lejövök [Nyimbe], akkor ilyen testvériség van. Ez egy választott testvériség. [...] Amikor itt vagyok, tudok biztonságban itt lenni, és amikor távol vagyok, akkor is megtart a közösség. (ÓZ)*

A közösségiség megtapasztalása azonban nem passzív folyamat, hanem tudatos „építkezés”, amely aktív, tevékeny személyiséget követel meg. A közösen végzett tevékenységek erősítik az összetartozás érzését, és ezáltal növelik az egyén biztonságérzetét:

*Itt láttam azt, hogy tényleg zajlik egy olyan közösségépítés, ami a többi helyen hiányzott. Tehát vagy nincs közösség, hiába halljuk ezt a szót naponta ilyen ökokörökben, vagy van, de több sebből vérzik. Vagy felülről, például vallási alapon megparancsolnak dolgokat, ami nem annyira saját döntés. [...] Itt élttem meg azt, hogy ki van mondva, hogy a közösségformálás az mennyire elsődleges, tehát mennyire kikerülhetetlen. Ez előtérbe van helyezve, tényleg dolgoznak is rajta, tehát nemcsak ilyen formáság, vagy hangoztatás. (SzG)*

A közösségiségnek azonban fokozatai vannak. Intézmény és közösség fogalma nem mindig választhatók el határozottan egymástól. Az intézményesülés gyakran előfeltétele a közösség létrejöttének, amennyiben annak működése jogi normákhoz van kötve (például egy közös földtulajdon, vagy a pályázati lehetőségek kiaknázása kapcsán). A tagok azonban még ilyen végletes esetekben is arra törekednek, hogy a közöttük kialakult összetartozás érzetét elmélyítsék, és túllépjenek a formális szervezetek működési jellemzőin. A Láthatatlan Iskola egyik vezetője a következőképpen nyilatkozik a dilemmával kapcsolatban:

*A kérdés, ami foglalkoztat, hogy hogyan alakulhat a csoport közösséggé? (GV)*

Azaz, hogyan léphet túl az intézményi kereteken, hogyan hagyhatja maga mögött a hivatalos jelleget, hogy ténylegesen közösséggé válhasson. Az egyén felől vizsgálva a közösségiség érzését hasonló egyenlenségekre bukkanhatunk. Az egymás iránti elhivatottság bár fontos jellemzője az önszerveződő kisközösségeknek, az egyéni kötelekek intenzitása azonban eltéréseket mutathat. Gyakran van egy erősebb, „belső” mag, amely körül egy lazább kötődésekkel leírható „külső” héj alakul ki. A személyes kapcsolódás szintjeiben mutatkozó eltéréseknek számos oka lehet: a mindennapi megélhetés terhe, gyermeknevelésből adódó kötelezettségek, kommunikációs félreértésből fakadó bizonytalanság. Ennek az érzésnek ad hangot egyik interjúalanyom is a Concordantia kapcsán:

*Ez a spontaneitás néha egy kicsit túlzás. [...] És ezért tartok egy lépést hátra. Tehát hogy mondjam, nekem itt is helyt kell állnom, a családnál is helyt kell állnom. Nem tudok mindenről lemondani, mert akkor meg nem tudom a megélhetésemet megteremteni. (KI)*

## 2. távlati célok

Az önszerveződő kisközösségek létrejöttét sok esetben valamilyen távlati vízió – egy utópisztikus társadalom megteremtésének igénye, a szabadság megélésének vágya, a nőiség jellemzőinek kibontakoztatása, vagy éppen a társadalom szélére sodródott családok életkörülményeinek javítása – motiválja.<sup>18</sup> A Concordantia Carpatensis tagjainak szemléletében nagyon erős hangsúlyt kap a messianisztikus küldetésstudat, amely egy jobb világ megvalósításának ígéretét hordozza:

*Ezen a nyomvonalon [a sámánosság nyomvonalán] haladva van esély arra, hogy kiemelkedjünk abból a káoszából, amiben most az emberiség van. Hiszen a természethez csatol vissza, hiszen a szellemvilággal kommunikál, az emberekért van, nem egy önös valami, hanem egy szolgálat. [...]. És szerintem az a feladatunk, hogy a lehető legtöbb embernek kinyissuk a szemét a világra, hogy a lehető legtöbbben kezdjenek el gyógyulni és emelkedni, majd aztán segíteni a többieket is, hogy gyertek ti is, mert itt sokkal szebb. (BR)*

A megbillent férfi-nő viszony helyreállításának igénye szintén központi szerepet kap a beszámolómban:

*A női sámánásznak szem előtt kell tartani mindvégig, hogy ketten vagyunk: férfi és nő. És ezt csak együtt lehet csinálni, nem alávetni egyiket a másiknak. Na most ez egy nagyon nehéz téma ebben a világban, ahol a férfiak elvesztették a szerepkörüket. Tehát nekünk itt sokkal érzékenyebbnek kell lennünk, sokkal segítőkészebbnek, de nem alávetettebbnek. (Keya)*

A célok azonban nem mindig fordíthatók le konkrét tervekre, gyakorlati cselekvésmódokra. A közösségek mindennapjaira gyakran a belső útkezesés bizonytalanságának árnyéka vetül. Ez az életérzés figyelhető meg a Nyimi Öko Közösség egyik tagjával rögzített interjúm során is:

*Annak idején, amikor megalapítottuk ezt a közösséget, akkor egy nagy keresésben voltunk, hogy hova menjünk, hogy csináljuk. És egy nagyon*

<sup>18</sup> Bár távlati céljaik első látásra a társadalmi mozgalmakkal rokonítja őket, az önszerveződő kisközösségek nélkülözik a mozgalmi jelleget. Nem céljuk a társadalmi átalakulás, sem pedig a „dinamikus terjedés” (Szabó 1988:150). Ha meg is fogalmazódik bennük a társadalom átalakításának igénye, az többnyire csak a víziók szintjén körvonalazódik.

*fontos tudatosítási pont volt, amikor az egyik tagunk azt mondta, hogy igen, mi egy közösség vagyunk, amelyik ökofaluhoz keres helyet. És ez mindannyiunkat egy kicsit megállított. Mert persze a közösség nagyon fontos, és én állandóan ezen lamentálok, de ennek a kimondása, átfogalmazása teremtett egy teljesen új szakaszt az életünkben. (OK)*

A Davoria számára az őszinteség és a közvetlenség megőrzése az elsődleges cél. A mozgalom csak ezáltal lehet képes ellensúlyozni azt a veszélyt, hogy absztrakt dimenziókat öltön, és végül megszűnjön, ahogyan az a *CzechTek* esetében végül be is következett. Az irányzatot jelenleg meghatározó alkotói gyakorlatról a következőket meséli a csapat egyik tagja:

*És itt pont az a lényeg, hogy ez nem egy meta-dimenziójú dolog, hanem ez egy ilyen „valóság”. Hogy hello! Mi kirakjuk a hangszereinket az asztalra. Nem tudjuk előre, hogy mi fog történni. Nem számokat játszunk le. Az emberek sem tudják, hogy mit várjanak az egésztől. Nincsen túldimenzionálva a sztori, hanem ilyen egyszerű, és ezért mindenki ilyen valóságot él meg. (Balu)*

A felzárkóztatáson, képességfejlesztésen túl a Láthatatlan Iskola célja hátrányos helyzetű, átmeneti otthonokban élő gyerekek esélyegyelőségének az elősegítése. A társadalmi igazságosság iránti elköteleződés elemi szinten hatja át a beszámolókat, amelynek különös hangsúlyt az önkéntesség kölcsönöz. Az iskola küldetésének társadalmi súlyáról a következőképpen számol be az alapítvány egyik vezetője:

*Szerintem, mindannyian úgy vagyunk, főleg a vezetőségből, hogy azért mi egy kivételes helyzetben vagyunk, hogy nekünk ilyeneken nem kellett végigmenni, amin ezek a gyerekek végigmennek. És ez az, ami miatt tudunk adni. Mert mi ezt látjuk, hogy hát azért mennyivel könnyebb volt nekünk. Pont idefelé jövet gondolkodtam rajta, hogy engem az oktatás sem érdekelt sosem, én tanár sem akartam lenni. Viszont úgy gondolom, hogy az oktatás az a legfontosabb dolog, ami egy gyereknek jár. Mert jó, igen, jár az étel, meg a meleg lakás, meg minden, de az oktatás nélkül az semmi. És ez az, amiben ezek a gyerekek nem erősek. Önhibájukon kívül. És ezért tartom nagyon fontosnak, amit mi csinálunk. (JF)*

### 3. hagyományteremtés

A kultúra olvasata a posztmodernben átalakul. A társadalomban végbemenő gyors változások új értelmezésekre szólítanak fel, amelyek ugyanannak a szociokulturális jelenségnek gyakran eltérő olvasatát eredményezik.<sup>19</sup> Geertz kultúra-definíciójában még az örökletesség jut hangsúlyos szerephez. Szinte mindenre a múlt árnyéka vetül. Mintha az innováció, vagy a jelen kommunikációs sokszínűségéből adódó pillanatnyiség semmilyen szerepet sem játszanának az egyéni világvépi kialakításában.<sup>20</sup> A posztmodernben a tartalmak és ismeretek áramlása azonban sokkal kevésbé kontrollálható. A jelentéselőállítás gyakran szituatív jellegű, érvényességi köre pedig csak ritkán lép túl az adott szociokulturális helyzet határain. A korszak általános alkotótechnikája a *pastiche*, a történetiség maszkja mögé rejtőző kiürült utalásrendszer, amely – elmosva múlt és jelen határait – folyamatos bizonytalanságban tarja az értelmezés gyakorlatát (Baudrillard 1988).

Mindezek a körülmények cselekvő individuumot feltételeznek. Az egyén a múltból átörökített jelentések kreatív újraalkotója, aki sajátos rendet formál a számára fontosnak ítélt szimbólumok laza hálójából. Az általam tanulmányozott közösségek közös jellemzője a hagyományteremtés. Miközben bírálják a társadalmi *mainstream*-re jellemző általános beállítódást, az önszerveződő kisközösségek sajátos tradíciót indítanak útjára, amelynek megformálásához gyakran idegen forrásokból származó mintákat is felhasználnak.<sup>21</sup> Hagyományuk „önigazol”, az adott közösség spirituális-világnézeti

19 A „szintér dinamikus elkülönböződése”, a „globális hatásviszonyokhoz való alkalmazkodás” mint a vizsgált jelenségek immanens adottsága a tudományág alaptulajdonságaként körvonalazódik. Olyan új perspektíva, amely a megértésfolyamat viszonylagosságára, a „hiteles” interpretáció ismeretelméleti nehézségeire mutat rá (Biczó 2019:215-216).

20 Geertz számára a kultúra még „történetileg átadott jelentések, öröklött koncepciók szimbolikus formába öntött rendszere, amelynek segítségével az emberek közvetítik, fenntartják és bővítik ismereteiket, árnyalják az élet dolgairól alkotott véleményüket” (Geertz 1973:89).

21 A kisközösségek által képviselt hagyomány mindenképp megkülönböztetendő a Hobsbawm által leírt „tömeges hagyomány-termelés” gyakorlatától, amely inkább a társadalmi kohézió megteremtését célzó nemzetállami, illetve mozgalmi kezdeményezések kifejeződése (Hobsbawm 1987).

egységét szolgáló, nem pedig „organikus”, a térség történeti-kulturális örökségéhez igazodó hagyomány. A Concordantia a sámánisztikus hagyományok feltámasztásához elsősorban az észak-amerikai lakota indián kultúra szertartásrendjét, rítusait hasznosítja. A csoportnak vannak ugyanakkor sziériai kapcsolatai is. A posztmodern kor általános életérzésének megfelelően módosul azonban a sámániség programja. A természeti közeg mellett megjelenik a városi milió, mint a kibontakozás lehetséges színtere. A sámániség civilizatórikus küldetésként fogalmazódik meg, amelynek célja az őserzeti állapothoz visszatérés:

*A sámániség nem feltétlenül a természeti közegről szól. A közegről szól. Tehát a mesterséges közegről éppúgy, mint a természetesről. Tehát az urbánus sámániség az jelen pillanatban hatalmas ívvel íródik föl, mert szükség van rá. A városokban éppúgy szükség van rá, mint az őserdőben. Sőt! Fölpíttünk egy fantasztikus civilizációt, amiből gyakorlatilag kilúgoztuk a szellemiséget. Észérvekkel, intellektussal, vallásokkal, az égvilágon mindenfélével. Létrehoztunk egy egyre inkább működés-képtelen valamit, amivel az egész emberiségnek a fönmaradását tesszük kétségessé. (Keya)*

Az önszerveződő kisközösségek az állandó szemlélődés állapotában élnek. A világhoz fűződő viszonyuk, illetve a környezetük felől érkező „helytelen” minták önreflexív elemzése szüntelen intellektuális feszültségben tartja őket. Az urbánus sámániség gondolatvilágának határait a posztmodern kor emberének vívódásai jelölik ki. A természet a maga ökológiai egyszerűségében szinte eltűnik. A közösség tagjainak beszámolóiban a bűntudat (a természettel szemben elkövetett bűnök), a kirekesztettség (a metanarratívák nyomasztó túlereje), és a közösség utáni vágy (az atomizált társadalom szülte elidegenedés) érzése keveredik egymással:

*Elfelejtettük, hogy mindennek van lelke, szelleme és gyakorlatilag a szolgálatunkba állítottuk a növényeket, állatokat és teljesen tiszteletlenül bánunk minden egyes létezővel ezen a Földön. Pontosan ez a lényege a sámániságnak, hogy kapcsolódj vissza a természethez, mert az a te otthonod. (BR)*

Hasonló gondolatokat fedezhetünk fel Arikán beszámolójában is:

*A világban egy elég nagy elidegenedés zajlik, illetve zajlott az elmúlt évszázadokban. De én látok egy olyan folyamatot, amikor ez elindul visszafelé abba az irányba, hogy újra legyünk közösségben,*

*alkossunk közösséget, legyünk úgymond egy lélekcsalád részei a fizikai családunkon túl. Nagyon fontosak az ősök, nagyon fontosak a gyökereink, a hagyatékunk. Ezen túl viszont nagyon fontos az, hogy akik egy közösség részeivé tudnak válni, azok valahol lélekben nagyon mélyen összekapcsolódnak. (Arikán)*

A Nyimi Öko Közösség fejlődése sem pusztán organikus úton, hanem az úgynevezett Fa modell szervesítésén keresztül halad, amelynek alapjait egy közösségfejlesztő – bizonyos Vágvölgyi Gusztáv-Pabló – fektette le. A közösség ugyanakkor egy pszichológust is sorai közt tudhat, aki különféle személyiségfejlesztő tréningek szervezésén keresztül gyakorlatilag egy teljesen idegen tudományterületről emel be nézeteket a közösség mindennapi életébe. Bár nem szigorúan szabályozott, mégis szinte kötelező érvényű rítus a közösség mindennapi életében az úgynevezett „beköszönő kör”. A rítus nem egyszerűen csak érdeklődés a másik iránt, hanem a konfliktuskezelés, a barátságok újramegerősítésének egyik lehetséges módja is. Az egyik fiatal tag a következő élményét osztotta meg velem ennek kapcsán:

*Itt tudtam meg, tanultam meg, hogy mi az, hogy „beköszönő kör”. Hogy egymásra hangolódunk, és hogy tényleg kíváncsiak rá egy beköszönő körben, hogy én hogy vagyok. [...] És ez annyira furcsa volt. Tehát, hogy tényleg kíváncsiak rám, és meghallgatnak. És ez ijesztő volt, és ilyen pánikhullámokat váltott ki. (SzG)*

A Láthatatlan Iskola létrehozásának alapötlete külföldi mintán alapul. A mentorok közül korábban sokan egy humanitárius szervezet, a *Rotaract* tagjai voltak, és az ott nyert tapasztalatokkal vágtak bele saját iskolájuk megszervezésébe. Az iskola megszületése ugyanakkor a kreatív mozzanat felszínre törése, valami teljesen új létrehozása, majd elfogadtatása. Így mesél erről az iskola egyik alapító tagja:

*Mivel mindannyian ebben az oktatási rendszerben vagyunk, így látjuk a hiányosságait, a hibáit. Egyszerűen csak észrevettük, hogy nagyon nagy hatással voltunk egy-egy gyerekre, tanulóra rövid idő alatt, és hogy akkor ezt valószínűleg tudnánk máshol is. És megismertük az otthonokat, ahol láttuk, hogy néhányszor elkallódnak [a gyerekek], nem figyelnek rájuk, nem igazán érdekük az, hogy továbbtanuljanak. És így összekötöttük a fejünkben a kettőt. (KK)*

A Davoriánál bár fontos hivatkozási pont Christoph Fringeli enigmatikus alakja, a zenekarnak

ugyanakkor már a pusztá léte is hagyományteremtő, hisz Magyarországon ők az egyetlen *free tekno* csapat. A zenei elköteleződésen túl a tagok világlátásában jelen van egy erőteljes fogyasztói kultúrával szembeni beállítódás is, amely nagyon élesen kontrasztál a hazai könnyűzenei élet piaci beidegződéseivel:

*Itt Magyarországon azt látom, hogy [a zenei élet] a vendéglátással függ össze nagy arányban. Tehát, hogy valakit elhívok, fizetek neki, beszédem a pénzt és örülök, ha pluszos. Itt meg pont erről van szó a free tekno kapcsán, hogy bárki lehet jó zenész és nem kell magát „széthighpolnia”. Mindenki sorra kerülhet. Tehát a helyzet szabadsága, vagy a buli szabadsága ezt hozza gyakorlatilag. (MM)*

#### 4. polifon életutak

A posztmodern kor egyik sajátossága polifon életutak kialakulása. Az egyén munkája, érdeklődése révén egyszerre az élet több területe felé is elkötelezett. Látszólag egymást kizáró területek felé. A polifon jelleg azonban ellentmondásosságot szül. Egyfelől az állam igyekszik fokozott nyomást gyakorolni az egyénre, és intézményesített életútprogramjai révén ellenőrzése alá vonni életének időbeli tagolódását.<sup>22</sup> Másfelől az egyén megpróbálja az erőszakos „szocializációt” ellensúlyozni, és a hatalom kontrolljától félreeső területek felé fordulva olyan tevékenységekbe fogni, amelyekben szabadon kibontakozhat. Ez a „sokszólamúság”, heterogén jelleg az egyéni értékrend szintjén is megmutatkozik. Mivel az egyén többfelé elkötelezett, ezért értékrendje is „töredzettséget” mutat: az egyéni életút horizontján gyakran jelennek meg a személyes múlttal, vagy az adott térség szociokulturális hagyományaival összeegyeztethetetlen értékek. „Valaki lehet IT-s, forgathat filmet, és lehet akár ökokertje is ezzel egy időben: értékei, értékrendje az adott életút horizontja által kijelölt preferenciákból fog összetevődni, amelynek látszólag egységes rendszerébe idegen területekről érkező értékek is beszüremlenek” (Gyökér 2017:87). Megfigyelhető ugyanakkor egy ezzel ellentétes irányú folyamat is: a közösség igényeihez igazodva számos érték

revitalizálódik, és nyer új értelmet. Az értékrend napjainkban tehát sokkal inkább egy rugalmasan változó keretrendszer, amelyet az egyén a számára „hitelesnek” vélt tapasztalatokból állít össze, mintsem egy összetársadalmi szinten megragadható, az örökletesség, a társadalmi beágyazottság fogalmival leírható fogalom.

A sokszólamúság következménye, hogy az egyén gyakran két életmód, két hivatás között „ingázik”. Sokaknál ez a kettősség azonban nem teherként, hanem határozott igényként mutatkozik meg. Vannak, akik számára nem elképzelhető az eddigi életükkel való radikális szakítás, viszont nem tudnak maradéktalanul azonosulni a munkahelyük által propagált értékekkel sem. Ők ezért inkább egy olyan köztes létformában gondolkodnak, amelyen belül mindkét énjük szabadon kibontakozhat. A polifon életutak támasztotta kihívásokat szemléletesen példázza egyik interjúalanyom beszámolója a Concordantiából:

*A fizikai munka itt Magyarországon nagyon nehézkes. Nem bírnak emberek annyit dolgozni, mint amennyit például egy kint élő közösségben kéne. Tehát nagyon kevés ember van, aki ezt meg tudja csinálni. Vagy nincs ideje, vagy nincs fizikumja hozzá. Viszont a valódi közösség arról szól, hogy ott élsz, és anyagilag is benne vagy. Tehát a megélhetés is odakapcsolódik. És ha valaki tényleg odaköltöznék és segít a fenntartásban, a közös helynek a megvalósításában, abban van esély, hogy valami így összejöjjön. (KI)*

A több szálon futó életút gyakran önkéntességen keresztül valósul meg. Ez a fajta tevékenység különösen hangsúlyos szerepet kap a Láthatatlan Iskola életében. A segíteni akarás a haszonszerzéssel szemben tematizálódik. Egyfajta szabadidős tevékenység, mi több, generációs határvonal, amely határozottan elválasztandó a munka világtól, illetve az idősebb nemzedék gondolkodásmódjától:

*Manapság már tök nagy tere van annak, hogy önkéntes szervezetek működnek és mindenhova lehet jelentkezni. A legtöbbet elméletileg nem a pénz motiválja, nem a pénz hajtja. És már nem feltétlenül az van, hogy te dolgozol valamit, és akkor majd te pénzt fogsz kapni. Például az én anyukám, ő olyan volt az elején a Láthatatlan Iskolával, hogy látta, hogy beleszökken egy csomó időt és akkor így mondta, hogy lehetne normális munkád. Mondtam, hogy van normális munkám és ezt a szabadidőmben csinálom. De az ő idejében ez tőkre nem volt menő, tőkre nem volt*

<sup>22</sup> Martin Kohli szerint a modern ember életútja élettrajzi jellegű, szemben a korábbi, a hovatartozás szerint elrendezett életúttal. Ez jórészt a kenyérkereső munka felértékelődésének következménye, amely az élet hármass tagolódásának érzetét sulykolja, és standardizált életutak kialakulásához vezet (Kohli 1990).

keletje, hogy ő még valamit azon kívül, hogy dolgozik, meg a családjánál van, még csináljon valamit önkéntesen. Kelltt pár hónap, amíg elfogadta, nem is elfogadta, hanem megértette, hogy ez hogy működik. (MÁ)

A standardizált életút megfogalmazta elvárások legnehezebben talán a Davoria tagjai számára feldolgozhatók. A polgári hivatás, mint társadalmilag elvárt norma számukra kényszerű megalkuvás, amellyel a szabadság fogalma kontrasztál.<sup>23</sup> A szabadság a kiteljesedés záloga, egy teljesebb élet megvalósulásának ígérete:

*Amikor gyerek voltam nem tudtam teljesen beilleszkedni a sima társadalmi rendszerbe. Nem éreztem magam jól. Mindig kerestem egy olyan valamit, ami más. Ahol hasonló emberekkel tudok találkozni, akik hasonlóan gondolkodnak, mint én. Szóval nekem ilyen szempontból fontos része az életnek [a free tekno]. Persze nekem van munkám, kell keressek pénzt. Szóval nem egy hippy vagyok, egy remete a hegyekben. Próbálok így balansztározni az életemet, hogy tudjak egy bizonyos módon beilleszkedni a világba, amennyire kell, de hogy meg tudjam tartani a szabadságomat a gondolkodásban és a művészetben. (PA)*

A szabadság azonban nem hirtelen áttörés formájában, hanem egyfajta tanulási folyamat eredményeként megszülető állapot. Leginkább életérzés, amely nem egy általános szabadságélményből, hanem az egyén kreatív törekvéseiből, az egyéni életút kínálta lehetőségekből bontakozik ki, és gyakran meg is áll az egyes tevékenységek határánál:

*Az a szabadságfaktor, tehát hogy így változik az ember, amiket csinál, az egész így kihatással van az életére. És valahol ez a szabadság-dolog is. Először meg kell tapasztalni, utána fel kell nőni hozzá. És amint ebből praktikát tud csinálni az ember, utána vannak lehetőségei. [...] Nyilván ilyen kis mikrodolgokba teszem bele, mint*

23 Mi a szabadság? A *free tekno*-sok esetében több kölcsönviszony integrált egésze, amelyben a térrel, az idegennel és a hatalommal szemben kialakított viszony, valamint az önkifejezésre törekvés meghatározó alkotóelemként van jelen. Még konkrétan: a tér saját elgondoláson alapuló használata (fények, projekciók alkalmazása, a hangszerek megépítése), a határok feszegetése (kísérletező jelleg, a keretrendszerek átlépése), *fun* és *flow* (rengeteg ember hosszú távú laza együttléte egy átmenetileg birtokba vett területen), a fensőbb kontroll megkerülése (illegális; a bulikat befogadó elhagyott ipari épületek).

*mondjuk a zene. És ezt így megosztani, hogy most én zenélek az emberek előtt. Ott én nem tudom, hogy így mennyi jön át, de nekem például ez így teljes mértékig a szabadságról szól. De akár ez a műhely is, amit csinálunk. Tehát itt is mi találunk ki, hogy elkezdjünk egy ilyennel foglalkozni. És most úgy-ahogy már működik. Mert ez a csinál-magadnak dolog szerintem a legjobb, amit tehet az ember. (MP)*

## 5. rituális tér

A posztmodern fordulat hatására megváltozik a tér koncepciója. A technológiai fejlődés a szomszédság újfajta tapasztalatát hozza, amelyben a távolság érzete feloldódni látszik. A globális minták beépülnek a tér lokális dimenzióiba, és a helyi történések hajtóerejévé válnak. Bár a kultúra hagyományos formáinak jelenléte továbbra is meghatározó, az egyes területek közötti kapcsolatok mégis töredékessé válnak, mivel a régiók többé már nemcsak saját folyamataiknak vannak alávetve, de jelen vannak egyúttal mindegyik más szegmensben is korlátozó vagy ösztönző erőként (Appadurai 1996:35). A térbeli változások másik fontos dimenziója a személyes tér átalakulása. Az egyén élettere az internet, és az egyre halmozódó interkulturális kapcsolatok révén kitágul, gyakran globális dimenziókat ölt, a hálózatiság tapasztalata pedig a mindennapok részévé válik.<sup>24</sup> Mindez döntő hatással van az ismeretszerzés módjára is. A hypertext Landow által leírt ismérvei az olvasó (felhasználó) és az internetes tartalmak sokrétű kapcsolatára világítanak rá. A hypertext nyomvonalát követve az olvasó folyamatosan újraközéppontozza tapasztalatát egy olyan rendszeren belül mozogva, ahol az egyes szövegtek szervező erejét az olvasó pillanatnyi érdeklődése, és a tartalom esetlegessége jelöli ki (Landow 2011).

Ez a kettősség fokozottan érvényesül az általam kutatott kisközösségek mindennapi életében is. A közösségek földrajzi kötődése fellazul. A tér alkalmi jelleget ölt, fizikai jellemzői pedig kiegészülnek a virtuális valóság határokat átszelő dimenzióival. Mindegyik közösségről elmondható, hogy a tagok közötti kommunikáció összefogásában az internetes

24 Sajátos körülmény ugyanakkor, hogy noha a telekommunikációs technológiák fejlődése következtében megnő a hálózatok kínálta lehetőség száma, a *face-to-face* kapcsolatok szerepe továbbra is meghatározó. A jelentéssel bíró kapcsolatok feltétele úgy tűnik, továbbra is a személyes találkozás (Clark 2007).

levelezés, a közösségi platformokon való jelenlét döntő szerepet játszik. A Davoria *free tekno* csapatának sarkalatos találkozási helyszíne a zenekar Facebook-csoportjának virtuális tere, amely egyfajta multikulturális csoportként működik, és nemzetközi DJ-knek is platformot biztosít. A Nyimi Öko Közösség online eseményeket, workshopokat szervez, amelyek célja a közösség működési alapelveinek bemutatása. A terek sokrétűsége a Láthatatlan Iskola tagjainak beszámolóiban is megjelenik:

*Nekem hatalmas internetes életem van. Vannak olyan barátaim, akikkel soha nem találkoztam, de 6 éve majdnem mindennap beszélünk. [...] Rengeteg külföldi. Egyik legjobb barátom külföldön él. Évente talán egyszer találkozunk. Én személyesen nagyon jól elvagyok abban a közegben is, de mind a kettő tud hiányozni. Mind a kettőnek megvan a maga varázsa. Ha folyamatosan közösségekben vagyok, azt is nagyon élvezem. Meg azt is nagyon élvezem, ha otthon vagyok a számítógémem előtt. (KK)*

A virtuális térben rejlő potenciál a Concordantia Carpatiensis esetében is meghatározó jelentőséggel bír:

*Vannak, akikkel közvetlenebb, emberi kapcsolódásaim is vannak. Tehát barátokozunk. Akár a Facebook segítségével is tudunk egymás eseményeiről. Tehát azt így figyeljük, hogy ki milyen folyamatban van benne, akár a közösségen kívül is. [...] Ez a közösség nem együtt él. Nem egy helyen, hanem van egy hívószó, amire mozdulunk. (SzI)*

Bár a virtuális tér nyújtotta lehetőségek sokrétűek, a hely, ahol az identitás ténylegesen ki is teljeshet, az a konkrét fizikai tér, legyen az egy állandó lakhelyül szolgáló település, vagy egy alkalmi jelleget öltő lokalitás, amely a közösségi rítusok ideiglenes otthonául szolgál. Az általam kutatott közösségek fennmaradásának záloga a közösség önmegerősítése rendszeres összejövetelek, közösségi rítusok által. Az önmegerősítés alkalmi a tér rituális átalakulását eredményezik, és az összetartozás érzésének sokkal intenzívebb megélését teszik lehetővé a pillanatnyiság kiváltotta sűrítettség által. A sámánok csoportja folyamatosan változó közegben tartja összejöveteleit. Legyen az a Duna part, a Pilis, egy budapesti belvárosi lakás, vagy egy falusi ház kertje. Szertartásaik szintén széles skálán mozognak a kunyhószertartástól kezdve, a vízszertartáson át a dobkészítés, a családígazítás rítusáig. Összejöveteleik az érzéki valóság és a spirituális dimenzió

találkozási pontjai, az egyén, a közösség és a szellemvilág közötti kötelék megerősítésének alkalmi. A közös rítusok során kialakuló kötelékekről így számolt be egyik interjúalanyom:

*[Az elvonulás során] a segítők azért vannak jelen, hogy támogassák a résztvevőket, segítsék őket a bójtjukban. Kialakul köztünk egy energetikai kapocs. Én bevallom nagyon szkeptikus voltam ezzel kapcsolatban, amikor először hallottam. És azt gondoltam, hogy milyen éhes leszek, és milyen szomjas leszek, de annyira éreztem ezt a kapcsolatot köztünk és a segítők között. Nekik az volt a feladatuk, hogy amikor azt érezték, hogy éhesek, hogy szomjasok vagyunk, vagy fázunk, akkor kezdjenek el enni, inni, vagy öltözzenek még jobban fel, mert össze vannak kapcsolódva velünk és valamennyiünk éhségét, szomjúságát veszik át gyakorlatilag. És csodálatosan működött. Nem kellett azzal foglalkoznom, hogy akár éhséget, vagy szomjúságot érzek. Nagyon szép volt ezt a típusú segítséget, ezt a típusú kapcsolatot megélni. (CsA)*

A *free tekno*-sok elhagyott gyárépületek folyamatosan változó helyszínei között vándorolnak, de adott esetben *online stream* keretein belül is találkozhatnak. A tér esetükben új felhangot kap: nem a röghöz kötöttség, hanem a folyamatos történet, megélés közege. A tagok meglátása, hogy a kötöttségek egy folyamatosan változó világban a kiteljesedés lehetőségét csorbítják:

*Pont a helyhez kötetlenség, ami inkább az izgalmas benne, mint az, hogy létrehozunk valami közösségi-spirituális akármit. Ami amúgy tök jó, de egy szempontból röghöz kötődés is, ami egy ilyen repetitív sztorivá válik. Itt azért az izgalmas az, hogy mozgunk, folyamatosan történik valami, nincs ilyen röghöz kötöttsége az egésznek. (Balu)*

Gondolatait társa is megerősíti:

*Bonyolult, mert most tudnám mondani egy óriási tanyát, ahol nincs szomszéd és akkor lehet csinálni egy kis közösséget. Mint mondjuk, van egy ilyen goa közösség Csobánkapusztán. Lehetne egy ilyet *free tekno-ra* is. De az sem feltétlenül jó, mert változásban van minden. Az sem feltétlenül jó, ha leragadsz egy helyre, egy dologra. (PA)*

A Davoria esetében tehát nincs tartós együttlét, nincsenek az élet valamennyi területét lefedő cselekvési formák. Csak közösségi élmény van, amely a bulik által megteremtett miliőben, összehátásban összegződik. A bulit követően a hangulat is



szertefoszlik, hogy egy újabb összejövétel alkalmával támadjon fel ismét.<sup>25</sup>

Bár a tér mind a Nyimi Öko Közösség, mind pedig a Láthatatlan Iskola esetében állandóbb jelleget ölt a többi közösséghez képest, az ő esetükben sem beszélhetünk szigorú értelemben vett lokalitásról. A nyimiek közül többen ingáznak saját lakhelyük és a közösség tényleges székhelye között, míg a Láthatatlan Iskola a terjeszkedés lehetőségét fontolgatja. A tér jellege is megváltozik esetükben. Az intézményi kötöttségek ellenére a Láthatatlan Iskola többdimenziós terekben gondolkodik. Az ideális tér számukra a közösségiség megerősítését szolgálja: dinamikus, változtatható határokkal bíró közeg, amely egyszerre szolgálja a közösségiség érzésének és az egyéni habitusnak a kiteljesedését:

*Az biztos, hogy körbevenni magunkat más társaságokkal is. Tehát nem elszeparálódni. Tehát nem az lenne, ahogy ez a mi területünk, és ott csak mi vagyunk, hanem tényleg ez a közös tér, ez nagyon jól kihasználja az egészet. Sosem üres ez a közös tér, és ez nagyon jó, nagyon fontos. (KK)*

Tér és egyéniség harmonikus megfeleltetésének igénye egy másik beszámolóban is hangsúlyos szempontként jelenik meg. Interjúalanyom szerint a tér nem öncélú közeg, hanem az egyéniség kibontakoztatásának kreatív eszköze:

*Tanulásra szerintem az a tér jó, ami alakítható. Ami mindig ahhoz alakítható, amire épp szüksége van az adott embernek. Én minden tanulószobát úgy csinálnék meg, hogy van egy külső és egy belső tere. Szóval, aki inkább olyan, hogy egy bokor mellett szeretne tanulni, mert neki az a kedves, annak is legyen lehetősége, de aki inkább bent, annak is. Lehesse alakítani az asztalokat, hogy ha többen vannak. Szóval teljesen „pazliszható”, alakítható tereket alakítanak ki. (GV)*

## 6. a szimbólumrendszer hibriditása

A kultúra archaikus társadalmakra jellemző szimbolikus egysége a tudományos világkép felemelkedésével szétesett, és nem képes többé átjárást

25 Vajon rokonítható-e a partikat belengő hangulat Turner *communitas* fogalmával? Bár mindkét rítus a kultúra ideális megvalósulásának pillanata, a *free tekno* parti inkább a többségi társadalommal szembeni tüntető önmegegerősítés, nem pedig az átmenet, a beavatás, vagy valamilyen rejtett tudás, „gnózis”, megszerzésének alkalma (Turner 1997).

biztosítani az élet különböző szegmensei között.<sup>26</sup> Az önszerveződő kisközösségek mikrovilága ugyanakkor az integráltság magasabb fokát mutatja a tudományos narratívákhoz képest. Az általam vizsgált közösségek sajátos szimbólumrendszert működtetnek, amely legerősebb formájában a rituális térben tör felszínre. Szimbólumhasználatuk ugyanakkor nem korlátozódik kizárólag csak a közösségi összejövetelekre, hanem felbukkan a mindennapok szintjén is. A kisközösségek életében jelen lévő szimbólumok azonban nem rendelkeznek egységes eredettel: sajátos hibriditás jellemzi őket. A szimbólumok egy része idegen forrásból származó, készen kapott jelkép. Ilyen például a Davoria szimbólumai közt megtalálható 23-as szám misztériuma, amelynek eredete a *free tekno* mozgalom elindítójához, a *Spiral Tribe*-hoz köthető. A 23-as szám jelentését a következőképpen elemzi a közösség egyik tagja:

*Ez a 23-as szám is olyan, hogy erre nagyon sok mindent rá lehet húzni. [...] Igazából, ha nézzük a két számot angol nyelven, akkor „to free”. Szabad. [...] A „2, 3” – „to free”, a szabadoknak. Mármost a közösség. (KR)*

Hasonló eredettel bír a Nyimi Öko Közösség Fa modellje is, amelynek kidolgozása Vágvölgyi Gusztáv-Pabló nevéhez fűződik. A Fa modell egyfajta gondolati térkép, a közösség ideális felépítésének megtestesítője.

A szimbólumok egy másik része konstruált szimbólum, amely a közösség kreatív alkotóerejének megnyilvánulása. Ezek közé sorolhatók a Nyimi Öko Közösség és a Láthatatlan Iskola logói, a Davoria által épített *sound system*, illetve az egyedi tervezésű plakátok, szórólapok és matricák, amelyek elsődleges szerepe a bulik hangulatának fokozása.

A hibriditás különösen erős formában érhető tetten a *Concordantia Carpatensis* esetében. A „sámánnök” közössége nemcsak átvesz és létrehoz szimbólumokat, hanem egyszerre több forrásból származó jelképet is használ egyidejűleg. A közösség által tartott szertartások rituális rendje az észak-amerikai lakota indiánoktól átvett mintákon alapul. Szimbólumaik között megtalálható ugyanakkor a reiki, a jóga, vagy a tarot kártya jelképrendszere is. Mindez kiegészül a tagok által saját

26 Douglas szerint a modern ember világképe a feldarabolódás felé halad. A folyamat negatív hozadéka számottevő: a fogalmak felbomlása okozta bizonytalanság és töredezettség a modernitás emberének általános életérzésévé válik (Douglas 2003:80).

kezüleg készített sámándobok, és egyedi tervezésű házioltárok jelentésrétegeivel.<sup>27</sup>

Annak ellenére, hogy az önszerveződő kisközösségek esetében nem beszélhetünk organikus úton kifejlődött szimbólumrendszeréről, a jelképek befolyásolóereje mégis elemi erővel hatja át a közösség tagjainak gondolkodását. Érzékletes példáját nyújtja ennek a mesternövények értelmezési módja a Concordantián belül. A mesternövények a tudatosság legmagasabb szintjével rendelkező élőlények. Segítségükkel megnyílnak a világok közötti kommunikációs csatornák, és elindul egy gyógyító szándékú jelentésáramlás a túlvilágról világunk felé. A mesternövények elérhető az egyik legmagasabb szintű tapasztalás, a Földanya rendszerére való rákapcsolódás. Ez a globális szintű eggyé válás gyakori motívuma a beszámolóknak. A mesternövények misztikus erejéről a következőket meséli a Concordantia Carpathensis egyik tagja:

*Minden növénynek, mindennek a világon van szelleme, tudata és ezek a mesternövények rendelkeznek a legmagasabb tudatossággal, és képesek az embert rákapcsolni erre a rendszerre. A Földanya rendszerére. (BR)*

*Felfedeztem addigra, hogy működik bennem egy ilyen áldozatprogram. És akkor először mentem erre a szertartásra [ayahuasca szertartásra] úgy, hogy tudtam, mit kérek a növénytől, hogy miben segítsen nekem. És az az volt, hogy ezt az áldozatprogramot segítsen letenni nekem. És hát segít is. Körülbelül egy hétig a föld felett jártam utána. Olyan élményt kaptam, amit nem nagyon lehet szavakba foglalni. Mindennel egy voltam. Test és anyag nélkül. Nagyon nehéz ezt leírni. (BR)*

Hasonlóan erőteljes tartalmat hordoz a sámánisztikus szertartások sajátos üzenetközvetítője, az izzasztókunyhó. A kunyhószertartás a spirituális dimenzió megtapasztalása, az igazság elemi erejű felszínre törése, amely útmutatóul szolgál az egyén jövőbeni cselekedetei számára. Ennek kapcsán a következőket emeli ki a közösség egyik tagja:

A kunyhóban megnyílik egy kapu a szellemi tér irányába. Ez a kapu olyan, mint egy vékony hártya, ami bármelyik pillanatban átszakadhat és kaphatunk onnét meglátást, rálátást. Kaphatunk

<sup>27</sup> Míg a modernitás igyekezett megfegyvelmezni az érzéki tapasztalást, és a képzelőerőt a „szentség” hiányának elfogadására nevelte (Orsi 2005:12), addig a posztmodernben kezdenek többféle forrásból is visszaszívárogni a spirituális tapasztalás elnyomott formái.

felismerést. Kaphatunk egy magasabb perspektívát, látászöveget a saját életünkre vonatkozólag. (Arikán)

## 7. etikai kódex

Az általam tanulmányozott közösségek bizonyosfajta „alkotmányozó” közösségek. A tagok közös összejöveteleik során, a jövőről felelősségteljesen gondolkodva törekednek arra, hogy a számukra legfontosabb normákat megfogalmazzák. Viselkedési kódexük kidolgozottsága ugyanakkor eltéréseket mutat. Legáltalánosabb normák mentén talán a Davoria működik. Ők a mindenki számára adott emberi normák jelenlétéből indulnak ki:

*Alapvetően íratlan szabályok vannak, és egyelőre ez tud működni. Amíg lehet, addig nem akarjuk kiírni a csoportba, hogy így viselkedj, úgy viselkedj. [...] Ez egyelőre tud úgy működni, hogy nem kell kimondani. És az emberek, akik jönnek, azok tisztelik egymást, nincs verekedés, nincs tolakodás. És ha van valami, akkor tudjuk, hogy kinek kell szólni és meg tudjuk oldani. (PA)*

Hasonló alapelvek fogalmazódnak meg egy másik interjú során is:

*Két fontos szabály van, ami szerintem így a legalapabb egy ilyen környezetben. Hogy ne legyen szexizmus és rasszizmus. [...] Szerencsére a közösség megteremti a szabályokat és próbálja betartani és betartatni azokat. Ezen felül persze nyilván vannak sokszor problémák, amiket meg kell oldani. De nem drasztikusak, nem durvák. A leglényegesebb szabály az az, hogy mindenki figyeljen oda a másikra. És ne csak magaddal törődj, hanem tényleg nyitott szemmel légy mindenhol. (KR)*

A Láthatatlan Iskola és a sámánok esetében a normák sokkal reflektáltabb formát öltenek a Davoria-hoz képest. Az iskola írásban is megfogalmazta magának azt a néhány alapelvet, amelyek elsősorban a mentorok és a gyerekek közötti interakciókat igyekeznek szabályozni:

- *nincs ajándékozás a gyerekeknek, mert egyenlőtlenségek léphetnek fel*
- *nem jelölünk vissza Facebookon, Instagramon mentoráltat*
- *a mentoráltat nem szabad elvinni az intézményből*
- *ha valaki kiköltözik az átmeneti otthonból, az nem maradhat többé mentorált.*

A Concordantia Carpatiensis normarendszere túllép a fizikai valóság határain. Célja a „kapcsolódás”, az egymáshoz és a szellemvilághoz közeledés elősegítése. A természet maga Földanya, akivel az ember képes lehet spirituális kommunikációt folytatni:

*A természetben, hogyha összegyűlünk, szertartást csinálunk, ott is éjszakázunk akár a természetben, akkor az teljesen evidens, hogy a lehető legkevesebb nyomot hagyjuk magunk után. [...] Nem vágunk ki fát feleslegesen. Ha mégis van célja, hogy kivágunk egy fát, akkor azzal a fával kapcsolódunk, engedélyt kérünk rá. És azt is figyelembe vesszük, hogyha arra nemet kapunk. (SzI)*

A közösségi működés leghatározottabb formáját a Nyimi Öko Közösség mutatja, ahol csak egy háromszintű beléptetési folyamat lezárultával válhat valaki ténylegesen is a közösség tagjává. A közösség életét meghatározó általános normákról a következőképpen nyilatkozik az egyik tag:

*Nagyon fontos, hogy a közösségi élmény, a közösség szerveződése legyen az elsődleges szempont, és ehhez bizonyos szabályokat, ajánlásokat javasolunk. De leginkább arról van szó, hogy gyakorlattá tenni azt, hogy mit jelent az őszinte kommunikáció. Mit jelent az, hogy tényleg mindenkit megkérdezzünk. (OK)*

## Összefoglalás

Egyén és közösség kölcsönös egymásban feloldódása az önszerveződő kisközösségek egyik alapvető tulajdonsága. Nem egymást kizáró dimenziók, hanem olyan kölcsönös egymásroutaltságban formálódó jelenségek, amelyek integritását elsősorban a tagok által közösen vallott értékek biztosítják. Egyén és közösség valójában komplementer fogalmak. Míg a közösség az önkiteljesedés záloga, és az egyéni függetlenség letéteményese, addig az egyén a közösségi célok előmozdítója, aki a közösségiség érzésének szüntelen megerősítésén munkálkodik.

Az általam vizsgált kisközösségek érzékletes példái a végletes perspektívák egymást erősítő integrációjának. Bár a közöttük mutatkozó diverzitás szembevető, az eltérő törekvések és orientációk mégis rendkívül hasonló jellegzetességekben manifesztálódnak. A hasonlóságok a közösségek működési szintjén is megmutatkoznak. A személyes kapcsolódás meghatározó jelenléte az egyéni törekvésekben, a közösséget állandó mozgásban tartó,

közösen megfogalmazott távlati célok, az eltérő forrásokból érkező hagyományok, az egyéni életutakban megmutatkozó sokszólamúság, a tér telítődése rituális tartalommal és az abban elmerülés ciklikussága, a szimbólumrendszer összetartó ereje és az etikai kódex viták során formálódó szövegváltozatai mind-mind olyan közös vonás, amely általános jellemzőként a kisközösségek mindegyikénél kimutatható. Lehet valaki a zenei élet tevékeny alkotóművésze, vagy hátrányos helyzetű gyerekek sorsa iránt elkötelezett tanár, lehet olyan egyén, akinek mindennapjait a spiritualitás, illetve az ökológiai célok iránti elhivatottság határozza meg, a közösségiség szintjén alapvetően hasonló miliőben találja magát, bármelyik csoport tagjává váljon is.

A kisközösség az egyéni látásmód és a közösség által vallott értékrend integrációja. Az értelmezés szubjektív adottsága és az általános összefüggések közötti ellentmondás ezért csak látszólagos: az egyes értékrendek bár eltérő arculatot mutatnak, az adott kisközösség szintjén azonban továbbra is koherens egészt alkotnak. Az objektív látásmód mint a megismerés egyik lehetséges eszköze nem feltétlenül a valóság torz leképezésének módja, hanem az emberi lét sajátja. Hogy kutatásunk és következtetések határait hol húzzuk meg, illetve hogy tevékenységünk során milyen mélységig merülünk el a szociokulturális valóság dimenzióiban, továbbra is kihívásként adott előttünk.

## Felhasznált szakirodalom

- Abu-Lughod, Lila 1991 Writing Against Culture. In Richard Fox ed. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, NM. School of American Research Press, 137-162.
- Appadurai, Arjun 1996 *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London, University of Minnesota Press.
- Baker, Wayne E. 2005 *America's Crisis of Values: Reality and Perception*. Princeton, Princeton University Press.
- Baudrillard, Jean 1988 Simulacra and Simulation. In Mark Poster ed. *Selected Writings*. Redwood City, California, Stanford University Press, 166-184.
- Biczó Gábor 2019 *A „Mi” és a „Másik”. Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlat a antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

- Boyes-Watson, Carolyn 2005 Community is Not a Place but a Relationship: Lessons for Organizational Development. *Public Organization Review: A Global Journal*, 5:359-374.
- Braun, V. – Clarke, V. 2006 Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2):77-101.
- Bunzel, Ruth L. 1929-30 Introduction to Zuñi Ceremonialism. *Annual Report of the Bureau of American Ethnology*, 47. Bureau of American Ethnology Washington, 467-544.
- Carr, Edward Hallett 1961 *What is History?* London, Penguin Books.
- Clarke, Harold D. – Kornberg, Allan – McIntyre, Chris – Bauer-Kaase, Petra–Kaase, Max 1999 The Effect of Economic Priorities on the Measurement of Value Change: New Experimental Evidence. *American Political Science Review*, 93(3):637-647.
- Clark, Andrew 2007 *Understanding Community: A Review of Networks, Ties and Contacts*. ESRC National Centre for Research Methods, University of Manchester.
- Csányi Vilmos 1994 A kultúra ökológiája. In Csányi Vilmos: *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Pszichológiai Műhely 10.
- D’Andrade, Roy 1995 Moral Models in Anthropology. *Current Anthropology*, 36(3):399-408.
- Davis, Natalie Zemon 1999 *Martin Guerre visszatérése*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Delanty, Gerard 2010 *Community*. London and New York, Routledge.
- Derrida, Jacques 1997 *A másik egynyelvűsége, avagy az eredetprotézis*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Douglas, Mary 2003 Külső határok. In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai, 239-251.
- Duranti, Alessandro 1997 *Linguistic Anthropology*. Los Angeles, Cambridge University Press.
- Fabian, Johannes 2006 The Other Revisited. Critical Afterthoughts. *Anthropological Theory*, 6(2):139-152.
- Farkas Judit 2017 *Leválni a köldökszínéről. Ökofalvak Magyarországon*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Featherstone, Mike 2007 *Consumer Culture and Postmodernism*. London, SAGE Publications.
- Fish, Stanley 1980 *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Harvard University Press.
- Frankfort, Henri – H. A. Frankfort – John A. Wilson – Thorkild Jacobsen – William A. Irwin 1946 *The Intellectual Adventure of Ancient Man. An Essay on Speculative Thought in The Ancient Near East*. Chicago, The University of Chicago Press. [https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/intellectual\\_adventure.pdf](https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/intellectual_adventure.pdf)
- Geertz, Clifford 1973 *The Interpretation of Cultures*. New York, Basic Books.
- Greenfield, Patricia M. 2000 What Psychology Can Do for Anthropology, or Why Anthropology Took Postmodernism on the Chin. *American Anthropologist*, 102(3):564-576.
- Gyökér Róbert 2016 Gazdálkodók. Alternatív értékrendek, személyes identitások a posztmodern korban. *Kultúra és Közösség*, 7(1):75-91.
- Gyökér Róbert 2017 Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban. *Kultúra és Közösség*, 8(2):75-98.
- Gyökér Róbert 2020 “We fit into this landscape...” Values and Value Systems in the Postmodern Age. *Social Science Review, Special Issue in English*, 8:118-137.
- Halbwachs, Maurice 1980 *The Collective Memory*. New York. Harper & Row.
- Heidegger, Martin 2007 *Lét és idő*. Budapest, Osiris.
- Heider, Karl G. 1997 *Seeing Anthropology. Cultural Anthropology Through Film*. Boston, Allyn and Bacon.
- Hicks, Stephen R. C. 2011 *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. Illinois, Ockham’s Razor Publishing.
- Hobsbawm, Eric J. 1987 Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870–1914. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 127-197.
- Hoebel, E. Adamson 1954 *The Law of Primitive Man*. Cambridge, Harvard University Press.
- Hofstede, Geert 2011 Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1):1-26.
- Hsu, Francis L. K. 1961 American Core Value and National Character. In Francis L. K. Hsu ed. *Psychological Anthropology. Approaches to Culture and Personality*. Homewood, Illinois, The Dorsey Press, 209-231.

- Inglehart, Ronald – Baker, Wayne E. 2000 Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(2):19-51.
- Jameson, Fredric 1992 *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, Duke University Press.
- Katz, Jack 2015 A Theory of Qualitative Methodology: The Social System of Analytic Fieldwork. *Méthod(e)s: African Review of Social Sciences Methodology*, 1(1-2):131-146.
- Kohli, Martin 1900 A társadalmi idő és egyéni idő. In Gellériné Lázár Mária szerk. *Időben élni*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 175-213.
- Kovács Éva 2007 *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- Landow, George P. 2011 *Hypertextuális Derrida, posztstrukturalista Nelson?* (online). <http://www.artpool.hu/hypermedia/landow.html>
- Lyotard, Jean-François 1984 *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, Manchester University Press.
- Marcus, George E. 1995 Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24:95-117.
- McCold, P. – B. Wachtel 1998 Community is Not a Place: A New Look at Community Justice Initiatives. *Contemporary Justice Review*, 1(1):71-85.
- McMichael, Philip 2004 *Development and Social Change: A Global Perspective*. London, SAGE Publications.
- McMichael, Philip 2008 Peasants Make Their Own Histories, But Not Just as They Please... *Journal of Agrarian Change*, 8(2-3):205-228.
- Mitchell, Thomas 1984 What is an Image? *New Literary History*, 15(3):503-537.
- Nádasi Éva 1987 Falu és közösség (Kutatási hipotézis). *Tér és Társadalom*, 1(3):67-76.
- Orsi, Robert A. 2005 *Between Heaven and Earth. The Religious Worlds People Make and the Scholars Who Study Them*. Princeton, Princeton University Press.
- Norris, Christopher 2002 *Deconstruction. Theory and Practice*. London and New York, Routledge.
- Reed, Isaac A. 2010 Epistemology Contextualized: Social-Scientific Knowledge in a Postpositivist Era. *Sociological Theory*, 28(1): 20-39.
- Rorty, Richard 1979 *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Said, Edward W. 1994 *Orientalism*. New York, Vintage Books.
- Skinner, B. F. 1973 *Beyond Freedom and Dignity*. London, Pelican Books.
- Spiro, Melford E. 1996 Postmodernist Anthropology, Subjectivity, and Science. A Modernist Critique. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1):759-780.
- Szabó Máté 1988 Társadalmi mozgalom, mint közösség. In *Egyén – közösség: gyűjtemény a TIT Szegedi XVII. Művelődéstudományi Nyári Egyetemének előadásaiból (17)*. Szeged, SZTE Egyetemi Kiadványok, 148-155.
- Turner, Victor 1997 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem, 675-712.
- Willette, Jeanne 2012 *The historical context of postmodernism*. <http://arthistoryunstuffed.com/the-historical-context-of-postmodernism>
- Wittgenstein, Ludwig 2009 *Philosophical Investigations*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Znanięcki, Florian – Thomas, W. I. 1958 *The Polish Peasant in Europe and America Volumes I and II*. New York, Dover Publications [1918-1920].